

सहकारी संस्थाले यसका सदस्यहरूको आर्थिक तथा तिनीहरूको
बालबालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभाव (सोरहवा गा.वि.स., बर्दिया)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र शिक्षा केन्द्रीय विभाग अर्थशास्त्र शिक्षा
विभाग, स्नातकोत्तर तह एम.एड. द्वितीय वर्षको आशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

दिपक पौडेल

परीक्षा क्रमाङ्क : २८१६१४

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६-२-५५-७७८-२००६

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

विश्वविद्यालय क्याम्पस

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७४

सिफारिस पत्र (Recommendation Letter)

यस शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत अर्थशास्त्र शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सहकारी संस्थाले यसका सदस्यहरूको आर्थिक तथा तिनीहरूको बालबालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभाव (सोरहवा गा.वि.स., बर्दिया) शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन, सुझाव एवं सल्लाहमा रही श्री दिपक पौडेलले तयार पार्नुभएको हो । उक्त शोधपत्र स्नातकोत्तर तह उपाधिका लागि योग्य भएकोले उहाँले तयार गर्नुभएको शोधपत्र प्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । उहाँका उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र मुल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७४/०३/२३

.....
उपप्रा. पद्मा काफ्ले

शोधनिर्देशक

शिक्षशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र (Approval Letter)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सहकारी संस्थाले यसका सदस्यहरूको आर्थिक तथा तिनीहरूको बालबालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभाव (सोरहवा गा.वि.स., बर्दिया) शीर्षक शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि योग्य ठहरिएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१ . विभागीय प्रमुख

.....

उप-प्रा. मिनराज पौडेल

२. बाह्य सुपरिवेक्षक

.....

प्रा.डा. धुवराज शिवाकोटी

३. आन्तरिक सुपरिवेक्षक

.....

उपप्रा. पद्मा काफ्ले

मिती : २०७४/०३/२५

कृतज्ञता-ज्ञापन (Acknowledgement)

सहकारी संस्थाले यसका सदस्यहरूको आर्थिक तथा तिनीहरूको बालबालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभाव (सोरहवा गा.वि.स., बर्दिया) शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको हो । सर्वप्रथम मेरो शोधपत्र प्रस्तावना स्वीकृत गरी शोधपत्र लेखन सुअवसर प्रदान गरिदिनु हुने अर्थशास्त्र विभागका शिक्षक पद्मा काफ्लेज्युप्रति सदा आभारी छु ।

आफ्नो व्यस्त समयको बाबजुद पनि सहज ढङ्गले अमूल्य समय दिई निरन्तर सुझाव, सल्लाह, प्रेरणा र उत्साह दिई शोधपत्र लेखनमा सद्भावपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा शोधनिर्देशक शिक्षक पद्मा काफ्लेज्युप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र लेखनको क्रममा आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिई हौसला बढाई दिनु हुने अर्थशास्त्र शिक्षा विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरूप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु ।

स्थलगत अध्ययनका क्रममा आवश्यक सहयोग गरी खुलस्त रूपमा प्रश्नहरूको उत्तर दिई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र लेखनका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन तथा सन्दर्भ स्रोतहरू उपलब्ध गराउन सहयोग गर्नुहुने जि.वि.स. बर्दिया, गा.वि.स. सोरहवा, केन्द्रीय पुस्तकालय र अर्थशास्त्र शिक्षा विभागप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मलाई पढाई लेखाइप्रति सदैव जागरूक तुल्याउँदै यस तहसम्म पुऱ्याउनु हुने र जीवनमा हरेक पक्षहरूमा प्रेरणा र सफल भविष्यको कामना गर्नुहुने मेरा आदरणीय आमा, बुबा र दाईप्रति सदैव ऋणी छु । शोधपत्र लेखनका क्रममा अनुसन्धान प्रस्तावनादेखि शोधपत्र तयार गर्दासम्म हरतरहबाट सहयोग गर्नुहुने मेरो आत्मीय सम्पूर्ण मित्रहरूप्रति आभारी छु । अन्त्यमा आफ्नो व्यस्ततामा पनि लगनशीलतापूर्वक टाइपमा सहयोग गर्नुहुने युनिभर्सल फोटोकपी एन्ड कम्प्युटर सेन्टरका दाजु सुभाष खत्रीप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

मिति : २०७४/०३/२२

दिपक पौडेल
शोधकर्ता

सारसङ्क्षेप (Abstract)

बर्दिया जिल्ला सोरहवा गाउँविकास समितिमा सञ्चालनमा रहेको अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका सदस्यहरूको पारिवारिक, आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा गरिएको अध्ययनमा सहकारीले अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा आबद्ध भई ऋण लिई व्यवसाय गर्नु सदस्यहरूको आर्थिक तथा उनीहरूका बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था अध्ययन गर्नु र सहकारी संस्थाका उपलब्धी तथा समस्या पत्ता लगाई प्रभावकारी सुझाव दिनु यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य रहेको छन् ।

उक्त उद्देश्य पुरा गर्न परिमाणात्मक, गुणात्मक ढाँचाको माध्यमबाट प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिकाको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गर्न दुई प्रकारका प्रश्नावलीहरू सहकारीका अध्यक्ष, व्यवसायिक सदस्यबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । त्यसैले यस अध्ययनको नमुनाको आकार १०० प्रतिशत हो । यहाँ ऋणी व्यवसायिहरूको संस्थालाई प्राथमिक तथ्यांकको स्रोत बनाइएको र सोरहवा गा.वि.स. को कार्यालय, अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड बर्दिया जिल्ला विकास समिति, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, सहकारी विभागलाई द्वितीय तथ्यांकको स्रोत बनाइएको थियो ।

अध्ययन क्षेत्रका अध्ययनमा समावेश भएका सहकारीमा संलग्न भएका व्यवसायी सदस्यहरूको पेशागत वार्षिक औषत आम्दानी रू. १,०७,६०५.६६, औषत खर्च रू. ४५,४२३.७७ र औषत बचत रू. ६२,१८१.८८ रहेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न अधि व्यवसायि सदस्यहरूको पेशागत वार्षिक औषत आम्दानी रू. ६१,०६७.१६, औषत वार्षिक खर्च रू. ३३,१०४.२६ र औषत बचत रू. २७,९६२.९० रहेको पाइयो । अध्ययनमा समावेश भएका व्यवसायी सदस्यहरूको तहगत आम्दानीलाई हेर्दा तल्लो र माथिल्लो आय बिच असमानता भएको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अधिभन्दा सहकारीमा संलग्न पश्चात् व्यवसायी सदस्यहरूको आम्दानी खर्च र बचत बढी भएको पाइयो । सहकारीमा संलग्न व्यवसायी सदस्यहरूले सहकारीबाट ऋण लिई व्यवसायमा थप लगानी गरेको पाइयो । जसले गर्दा उनीहरूको आम्दानीमा बृद्धि

भएको पाइयो । जसले गर्दा उनीहरूको आम्दानीमा बृद्धि भएको पाइयो जुन जम्मा आम्दानीको ५७.१६ प्रतिशत रहेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अघि साहु माहजनबाट ४७.९२ र बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट ३८.८६ प्रतिशतले र आयबाट १३.० प्रतिशतले ऋण लिने गरेकोमा संलग्न भए पश्चात ६३.७७ प्रतिशतले सहकारीबाट २३.७७ प्रतिशतले बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट ७.९ प्रतिशतले साहुमाहजनबाट र ४.५२ प्रतिशतले अन्यबाट ऋण लिइएको पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रमा समावेश भएका व्यावसायिक सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा ८८.३० प्रतिशतले साक्षर र ११.६९ प्रतिशतले निरक्षर रहेको पाइयो । उनीहरूका बाल बालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था हेर्दा संलग्न हुनु अघि ६२.०९ प्रतिशत सरकारीमा, ८.१५ प्रतिशत नीजि र ९.७४ प्रतिशत दुवैमा अध्ययन गरेको पाइयो भने संलग्न पश्चात् ५९.५६ प्रतिशत नीजि ३३.५७ प्रतिशत सरकारी र ६.८५ प्रतिशत दुवैमा पढाइएको पाइयो । संलग्न हुनु अघि भन्दा संलग्न पश्चात् २ गुणा भन्दा बढी बालबालिका नीजि विद्यालयमा गएको पाइयो ।

यसरी सहकारीमा संलग्न पश्चात् व्यवसायी सदस्यहरूको संगठनात्मक र सामुहिक भावनाको विकास भएको, नेतृत्व विकास, आत्म विश्वासमा बृद्धि, तालिम सम्बन्धी समस्या सम्पन्न वर्गका सदस्यको बोलबाला हुनु, ऋणको उचित सदुपयोग नहुनु जस्ता समस्या रहेको पाइयो । यस्ता समस्या समाधान गर्न कम उत्पादकत्व भएको समुदायलाई प्राथमिकताका साथ सीप तथा आयमूलक तालिम दिने ऋणको समयावधि ३ वर्षको बनाउनु पर्ने, लगानी रकम बढाउँदै लैजानु पर्ने, शिक्षा र व्यवसायिक कर्जामा व्याजदर घटाउनु पर्ने, ऋण लिएको रकम उद्देश्य अनुसार खर्च भयो या भएन भनि कम्तिमा वर्षको २ पटक निरीक्षण र अनुगमन गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू यस अध्ययनमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

अध्याय : एक (CHAPTER-ONE)

१. परिचय (Introduction)	पृष्ठ
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)	१
१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objective of the Study)	५
१.४ अनुसन्धान प्रश्न (Research Question)	६
१.५ अध्ययनको महत्त्व (Significance of the Study)	६
१.६ अध्ययनको सीमाहरू (Limitations of the Study)	७
१.७ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा (Operational Definition of the Key Terms)	८
१.८ अध्ययनको सङ्गठन (Organization of the Study)	८

अध्याय : दुई (CHAPTER-TWO)

२. साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Literature)	
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Related Literature)	९
२.२ पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Empirical/Previous Study)	१२
२.३ साहित्यको पुनरावलोकन अध्ययनको प्रयोग (Implication of the Review of Literature)	१५
२.४ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा (Theoretical or Conceptual Framework of the Study)	१६
२.५ कार्यात्मक अवधारणा (Functional Framework)	१७

अध्याय : तीन (CHAPTER-THREE)

३. अनुसन्धान विधि र तौर तरिका (Methods and Procedures of the Study)	
३.१ अध्ययनको ढाँचा र तौर तरिका (Design and Methods of the Study)	१८
३.१.१ अध्ययनको ढाँचा (Research Design)	१८
३.१.२ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू (Source of Data Collection)	१८

३.१.२.१ प्राथमिक स्रोत (Primary Sources)	१८
३.१.२.२ द्वितीय तथ्याङ्क (Secondary Source)	१९
३.२ जनसंख्या, नमूना आकार र नमूना छनोटको रणनीति (Population, Sample Size and Sampling Strategy)	१९
३.२.१ जनसंख्या (Population)	१९
३.२.२ नमूनाको आकार (Sample Size)	१९
३.२.३ नमूना छनोट रणनीति (Sampling Strategy)	१९
३.३ अध्ययनको क्षेत्र (Study area field)	२०
३.४ तथ्याङ्क संकलनका औजार (Data Collection Tools)	२१
३.४.१ प्रश्नावली (Questionnaire)	२१
३.४.२ अवलोकन फारम (Observation Form)	२१
३.५ तथ्याङ्क संकलनका तरिका (Data Collection Procedure)	२१
३.५.१ अन्तर्वार्ता (Interview)	२२
३.५.२ प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observation)	२२
३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण (Data Analysis Interpretation Procedures)	२२

परिच्छेद : चार (CHAPTER-FOUR)

४. तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण (Analysis and Interpretation of Results)

४.१ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण (Analysis of Data and Interpretation of the Results)	२३
४.१.१ अध्ययनमा समावेश भएको सहकारी संस्थाको परिचय (Introduction of sampled Co-operative)	२३
४.१.१.१ अध्ययनमा समावेश भएको सहकारी संस्थाको उद्देश्यहरू (Objective of sampled Co-operative)	२४
४.१.१.२ अध्ययनमा सहभागी भएका सहकारी संस्थाको कार्यहरू (Functions of sampled Co-operative)	२५

४.१.१.३ संस्थाको सङ्गठनात्मक स्वरूप (Organizational structure of Institution)	२६
४.१.१.४ सीप तथा आयमूलक तालिम (Skillful and Income Related Training)	२६
४.१.१.५ चेतनामूलक तालिम (Awareness Training)	२७
४.२ सहकारी संस्थाले स्थानीय समुदायमा प्रवाह गरेको ऋणको आकार (Size of the Loan Advanced in Co-operative Shareholders)	२९
४.२.१ सदस्यहरूमा ऋण वितरणको अवस्था (Condition of Loan Distribution on the Members)	२९
४.२.२ ऋण विवरणको क्षेत्रगत विवरण (Sectorwise Details of Loan Distribution)	३०
४.२.३ उत्तरदाताको उमेर, जात, धर्म र पेसागत विवरण (Age, Caste, Religious, Occupation Details of Respondent)	३१
४.२.३.१ उत्तरदाताको उमेरगत विवरण (Age wise Details of Respondent)	३१
४.२.३.२ उत्तरदाताको जातिगत विवरण (Caste wise Details of respondent)	३२
४.२.३.३ उत्तरदाताको धार्मिक विवरण (Religious Details of Respondent)	३३
४.२.३.४ घरको अवस्था (Status of the House)	३४
४.२.३.५ शौचालयको अवस्था (Status of the Toilet)	३५
४.३ ऋणका स्रोतहरू ऋण लिनुको उद्देश्य र ब्याजदर सम्बन्धी प्रक्रिया (Sources of Loan, objective of Loan and Interest rate)	३६
४.३.१ ऋणका स्रोतहरू (Sources of Loan)	३६
४.३.२ ऋणका विभिन्न स्रोतका लागि ब्याजदर (Interest Rate for Various Sources of Loan)	३७
४.३.३ सहकारी संस्थाबाट ऋण लिनुको उद्देश्य (Objective of Taking Loan from Co-operative)	३८
४.३.४ ब्याजदर सम्बन्धी प्रतिक्रिया (Response about Interest Rate)	३९
४.३.५ उत्तरदाताको आर्थिक अवस्था (Economic condition of Respondent)	४०
४.३.५.१ भूमि स्वामित्व (Land Ownership)	४०
४.३.५.२ आमदानीको अवस्था (Status of Income)	४२

४.३.५.३ पेसागत आम्दानी (Occupational Annual Income)	४२
५.३.५.४ तहगत आम्दानी (Level wise Annual Income)	४३
४.३.५.५ आयमा सहकारीबाट प्राप्त ऋण लगानीको योगदान (Contribution of Investment to Income from the Loan Received from Co-operative)	४४
४.३.५.६ खर्चको अवस्था (Status of Expenditure)	४६
४.३.५.७ घर परिवारको क्षेत्रगत वार्षिक खर्च (Sectorwise Annual Expenditure of Family)	४६
४.३.५.८ घर परिवारको वार्षिक बचत (Level wise Annual Income of household)	४७
४.३.६ शैक्षिक अवस्था (Educational Condition)	४९
४.३.६.१ उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Respondent)	४९
४.३.६.२ उत्तरदाताको तहगत शैक्षिक अवस्था (Level wise Education Status of Respondent)	५०
४.३.६.३ उमेरको आधारमा बालबालिकाको सङ्ख्या (Number of Children on the Basis of Age)	५१
४.३.६.४ बालबालिकाहरू पढ्ने शैक्षिक संस्था सम्बन्धी विवरण (Details of Educational Institution Studying Children)	५२
४.३.६.५ बालबालिकाको तहगत शैक्षिक विवरण (Level wise Educational Details of Children)	५४
४.३.७ तालिम प्राप्त गर्नेको विवरण (Details of training Receiver)	५४
४.३.७.१ सहकारीबाट प्राप्त सीपमूलक/आयमूलक तालिम प्राप्त गर्नेको विवरण (Details of Skillfull and Income Training Receiver)	५५
४.३.७.२ चेतनामूलक/शिक्षामूलक तालिम पाउनेको विवरण (Details of Awareness Training Receiver)	५६
४.३.८ अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको उपलब्धीहरू (Achievement of Akala Saving and Credit Co-Operative)	५७
४.३.९ अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको समस्या (Problem of Akala Saving and Credit Co-Operative)	५८
४.४ प्राप्तिको सरांश (Summary of Findings)	५९

परिच्छेद : पाँच (CHAPTER-FIVE)

५. निष्कर्ष र सुभावहरू (Conclusion and Recommendation)	
५.१ निष्कर्ष (Conclusion)	६५
५.२ सुभावहरू (Recommendations)	६६
५.२.१ नीति सम्बन्धी सुभावहरू (Policy Related Recommendations)	६७
५.२.२ प्रयोगात्मक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सुभावहरू (Practice Related Recommendations)	६८
५.२.३ आगामी अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सुभाव (Further Research Related Recommendations)	६८
सन्दर्भग्रन्थ सूची (References)	७०
अनसूचीहरू (Appendix)	७२

सङ्क्षिप्त सूची (LIST OF ABBREVIATIONS)

आ.व.	=	आर्थिक वर्ष
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	=	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
बा	=	बालबालिका
गा.वि.स.	=	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	=	जिल्ला विकास समिति
वि.सं.	=	विक्रम सम्बत
लि.	=	लिमिटेड
रू	=	रूपैयाँ
स	=	संस्था
रा.स.वि.बो	=	राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड
त्रि.वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

अध्याय : एक (CHAPTER-ONE)

१. परिचय (Introduction)

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)

विश्वमा मानव सभ्यताको विकासको संगै सहकारिताको विकास भएको पाइन्छ र पनि आधिकारिक रूपमा सहकारिताको जन्म सन् १८४४ मा बेलायतको रोच डेल भन्ने सहरमा २८ जना कपडा कारखानाका काम गर्ने मजदुरबाट भएको थियो । उनीहरू एक आपसमा मिलेर सहकारितको भावनाअनुरूप उपभोक्ता भण्डार गठन गरेका थिए । सो संस्थाको नाम रोचडेल इक्वाइटेबल पोइनर सोसाइटी (Rochdale Eoitable Pioneer Society) थियो । खास गरी युरोपमा विभिन्न मुलुकका सहकारिताकै माध्यमबाट नै भएको पाइन्छ । जहाँ ग्रामीण जनताहरूको जीवनस्तर उकास्नका लागि उनीहरूको प्रत्यक्ष सहभागिताबाट नै उनीहरूको चेतना विकास, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक स्तरमा परिवर्तन रहेको थियो (चापागाई, २०६९) ।

वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्रको स्थापना पछि सहकारिताको माध्यमबाट देश विकास गर्नका लागि विभिन्न प्रयासहरूको थालनी भयो । वि.सं.२०१० सालमा सहकारी विभागलाई योजना विकास तथा कृषि मन्त्रालयअन्तर्गत राखी संस्थागत रूपमा सहकारिताको विकासको सुरुवात भएको हो । वि.सं.२०११ सालमा बाढी पिडित जनतालाई बसोवास गराउन बहुमुखी विकास योजना सुरु गर्दा सहकारिताको महसुस गरियो । यसैको फलस्वरूप वि.सं.२०१३ सालमा चितवन जिल्लामा अमेरिकाको सहयोगमा सञ्चालित राष्ट्रिय विकास आयोजना अन्तर्गत १३ वटा ऋण सहकारी संस्थाको स्थापना भएको थियो । २०१५ सालमा सहकारी विभाग ग्रामीण विकास बैंकको प्रशासनिक नियन्त्रणमा राखी सहकारी सम्बन्धी कार्यहरू अगाडि बढाइयो । सहकारी कानूनलाई औपचारिक ऐन २०१८ सालमा सहकारी विकास कोषको व्यवस्था पनि गरियो (राष्ट्रिय सहकारी बोर्ड, २०६६) ।

सहकारी संस्थाका सञ्चालक कर्मचारी सदस्यहरूलाई सहकारी सम्बन्धी तालिम र प्रशिक्षण दिनका लागि वि.सं.२०१९ सालमा सहकारी प्रशिक्षण केन्द्रको रूपमा परिणत भएको थियो । वि.सं.२०२० सालमा सहकारी संस्थाहरूलाई सरल तरिकाबाट ऋण उपलब्ध गराउन सहकारी बैंकको स्थापना भयो । जुन वि.सं.२०२४ सालमा कृषि विकास बैंकमा परिणत भयो । वि.सं.२०२५ सालमा सहकारी विभागअन्तर्गत सञ्चालित संस्थाहरूको प्रशासन भूमि सुधार मन्त्रालयअन्तर्गत रहे पनि सहकारी संस्थाहरूको प्रशासन भूमि विभागलाई सुम्पिइयो । वि.सं.२०२६ सालमा सर्वप्रथम भक्तपुर जिल्लामा अनिवार्य बचत सहकारिताको सेयरको रूपमा हस्तान्तरण गरी सहकारी संस्था सदस्यहरूबाट सञ्चालन गरिएको थियो । जहाँ सहकारी संस्थाहरूले पुनर्गठन र एकीकरण गरी निर्दिष्ट सहकारी कार्यक्रम लागु गरियो । वि.सं.२०२७ सालमा सहकारी सुदृढीकरण कार्यक्रमअन्तर्गत सहकारी सङ्घसंस्थाहरूको व्यवस्थापन कृषि विकास बैंकलाई दिइयो । वि.सं.२०३३ सालमा ग्रामीण विकासका लागि संस्थागत विकास गर्ने साभा कार्यक्रम लागु गरियो । वि.सं.२०३५ सालमा सहकारी सङ्घ संस्थाहरूको व्यवस्थापन कृषि विकास बैंकबाट सङ्घ संस्थाकै सञ्चालनमा समितिलाई जिम्मा लगाइयो । वि.सं.२०३७ सालमा साना किसान साभा संस्था गठन भयो । वि.सं.२०४१ सालमा साभा संस्था ऐन जारी भयो । पुनः वि.सं.२०४३ सालमा साभा संस्था नियमावली जारी भयो । वि.सं.२०४८ सालमा साभा केन्द्रीय कार्यालय विघटन गरी राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्डको गठन भई सहकारी ऐन सहकारी नियमावली जारी भयो । वि.सं.२०५४ सालमा राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी महासङ्घको सदस्य बन्न सफल भयो । वि.सं.२०५७ सालमा कृषि मन्त्रालय कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमा परिणत गरियो । वि.सं.२०६० सालमा राष्ट्रिय सहकारी बैंकको र सहकारिताको विकासको क्रममा वि.सं.२०६९ साल जेष्ठ ५ गते सहकारी विभागअन्तर्गत सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय बहुउद्देश्य केन्द्रीय सहकारी सङ्घको गठन समेत भइसकेको छ । यसरी नेपालमा सहकारीको विकास क्रममा परम्परागत गुठी, धर्मभकारी, पर्म र ढिकुरी आदिबाट हालको अवस्थामा आई पुगेको छ (राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ, २०६९) ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ मा सरकार, सहकारी र निजी क्षेत्रमा अर्थतन्त्रको विकास गर्ने परिकल्पना गरिएअनुरूप मुलुकको समग्र विकासमा सहकारी क्षेत्रबाट महत्त्वपूर्ण योगदान हुने अपेक्षा गरिएको छ । सहकारिताको मूल्य मान्यता र सिद्धान्तहरूमा आधारित सदस्य केन्द्रित सेवामुखी व्यवसायिक सङ्गठनहरू यथार्थमा सहकारी सङ्घ संस्थाहरू हुन् । समुदायमा छरिएर रहेको श्रम, सीप, प्रविधि र पुँजीलाई एकत्रित गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउन तथा सदस्यहरूको आर्थिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्न सहकारी सङ्घ संस्था सशक्त माध्यमको रूपमा स्थापित भएका छन् (त्रिवर्षीय योजनाको आधार पत्र, २०७०/७१) ।

सहकारी क्षेत्रले निकै लामो प्रयत्न पछि बल्ल सहकारी विकास रणनीति योजना पाएको छ । सहकारी समन्वयन सञ्चालनका तर्फबाट राष्ट्रिय सहकारी सङ्घको संयोजनमा यो रणनीति तयार गरिएको भए तापनि यो योजना यस क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको साभ्ता दस्तावेजको रूपमा इतिहासमा अङ्कित रहेको छ । रणनीति योजना निर्माणको प्रारम्भदेखि अन्तसम्म यस क्षेत्रका सरोकारवाला मन्त्रालयअन्तर्गत सहकारी विभाग, राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड र स्वयं सहकारी अभियानको अभिभावक राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ विषयगत सहकारी समन्वयन सञ्चालनमा रहेका राष्ट्र बैंक गरिबी निवारण कोष एवं सम्बद्ध सबै निकायहरूले गहिरो चासो दिई यस रणनीति योजना तयार पारेका हुन् (राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ, २०६९) ।

सहकारी संस्थाले सीप तथा जाँगर भएका तर पुँजीको अभाव भ्केलिरहेका उद्यमी, व्यवसायी तथा किसानहरूलाई आवश्यक कर्जाको लागि चर्को व्याज, धितोको बाध्यता एवं लामो भन्भटिलो प्रक्रियाबाट मुक्त गरी विनाधितो, सामूहिक जमानी र विस्तारको लागि महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्दै आएको छ । समाजमा छरिएर रहेका असङ्गठित पुँजीलाई व्यवस्थित तथा सङ्गठित बनाउन र फजुल खर्चलाई कटौती गरी सर्वसाधारणको बचत गर्ने बानी बसाल्न संस्थाले विभिन्न किसिमको बचत योजनालाई अगाडि सारेको हुन्छ । सहकारी संस्थामा विभिन्न व्यापारी, उद्योगपति, समाजसेवी, पत्रकार, वौद्धिक वर्ग, बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लामो अनुभव हासिल गरेका व्यक्तिहरू पनि संलग्न हुन्छन् (अर्याल, २०६२) ।

सहकारी सिद्धान्तलाई समयानुकूल सर्वस्वीकार्य बनाउने हेतुले सन् १९९५ को सेप्टेम्बरमा अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी महासङ्घको २१ औं सभाबाट परिमार्जन सहित पारित भएको सहकारीका सात सिद्धान्त स्वेच्छिक तथा खुला सदस्यता सदस्यद्वारा प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण सदस्यहरूको आर्थिक सहभागिता, स्वायत्तता, स्वतन्त्र शिक्षा तालिम तथा सिर्जना सहकारीहरू बीच सहकारिता र समुदायप्रति चासो हुन्छ । क्रेडिट युनियनद्वारा बचत तथा ऋण सहकारीका लागि प्रतिपादित ९ सिद्धान्तहरू खुला तथा स्वेच्छिक सदस्यता, प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण, भेदभावरहित, सदस्यहरूलाई सेवा वितरण, आर्थिक स्थायित्व, अनवरत शिक्षा, सहकारीहरू बिच सहयोग, सामाजिक दायित्व आदि रहेका छन् । यी नै सिद्धान्तको अधिनमा रही गरिने सहकारी क्षेत्रको विकास र विस्तारले नै गरिबी न्यूनीकरण अभियानलाई सार्थकता प्रदान गर्न सक्दछ । जुन कुरालाई संयुक्त राष्ट्र सङ्घले सन् २००९ डिसेम्बरमा सम्पन्न ६४ औं साधारण सभाले सन् २०१२ लाई अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी वर्षका रूपमा मनाउने गरी प्रस्ताव पारित गर्नुले पनि पुष्टि गरेको छ अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी वर्ष सन् २०१२ को नारा "Cooperative enterprise build a better world" भन्ने तयार गरियो (शर्मा, २०६९) ।

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)

ग्रामीण समुदायका पिछडिएका गरिब भूमिहीन मजदुरहरू र स्थानीय समुदायका जनताहरूको लागि उचित व्याजदरमा संस्थागत ऋण सुविधा, उत्पादनका नयाँ सुविधाहरू हुन सकेको छैन । नेपाल एक गाउँ नै गाउँले भरिएको र कृषि क्षेत्र नै राष्ट्रिय उत्पादनको मेरूदण्ड भएको मुलुक हो । तर पनि द्वेष स्वामित्व नेपाली कृषि व्यवसायमा पाइन्छ । नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा अशिक्षा, अज्ञानता, असमानता र रूढिवादीगत संस्कारले भेलिएको यथार्थ रहेको छ । ग्रामीण किसानहरू पुरानै प्रविधिबाट कृषि कार्य गर्न बाध्य छन् । परम्परागत कृषि प्रणालीबाट वर्षभरि जीवन निर्वाह गर्न नसक्ने कारण साहु महाजनबाट चर्को व्याजमा ऋण लिई परिवार पान्नु पर्ने बाध्यता रहेको छ भने अर्कातिर साहुमहाजनको चर्को व्याज तीर्नका लागि युवाहरू विदेशतिर पलायन हुने अवस्था दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ । यसरी विदेशिदा देशको

दक्ष जनशक्तिले बाहिर हुने र देशमा वृद्ध र केटाकेटी मात्र रहँदा कृषिको उन्नति गर्न सकिँदैन ।

१. सहकारी संस्थाले स्थानीय समुदायका व्यक्तिहरूलाई प्रवाह गरेको ऋणको अवस्था कस्तो छ ?
२. सहकारी संस्थामा संलग्न रहेका सदस्यहरूको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?
३. सहकारी संस्थामा संलग्न रहेका सदस्यहरूको बालबालिकाहरूको शैक्षिक स्तरमा सुधार भएको छ ?
४. सहकारी संस्थामा आवद्ध भएका स्थानीय सदस्यहरूको समस्याहरू के-के छन् ?
५. सहकारी संस्थाका समस्याहरू के-के छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives of the Study)

यस अध्ययनको साधारण उद्देश्य श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले ग्रामीण स्थानीय सदस्यहरूको आर्थिक तथा उनीहरूको बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव विश्लेषण गर्नु हो भने यस अध्ययनको विशिष्ट उद्देश्यहरू यसप्रकार रहेका छन् ।

१. सहकारी संस्थाको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नु ।
२. सहकारी संस्थाले प्रवाह गरेको ऋणको क्षेत्रहरूको पहिचान गर्नु ।
३. सहकारी संस्थामा संलग्न रहेका सदस्यहरूको आर्थिक एवम् उनीहरूका बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु ।

१.४ अनुसन्धान प्रश्न (Research Question)

यस अध्ययनको अनुसन्धान प्रश्नहरू यस प्रकार रहेका छन् :

१. सहकारी संस्थाले स्थानीय सदस्यहरूलाई प्रवाह गरेको ऋणको अवस्था कस्तो छ ?
२. सहकारी संस्थामा संलग्न सदस्यहरूले आयमूलक तालिम पाएका छन् ?
३. सहकारी संस्थाका सदस्यहरूको बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था कस्तो रहेको छ ?
४. सहकारी संस्थामा संलग्न भएका सदस्यहरूको समस्याहरू के-के छन् ?

१.५ अध्ययनको महत्त्व (Significance of the Study)

सहकारिता समूहका व्यक्तिहरू मिलेर सामूहिक हितका लागि स्थापित व्यवसायिक संस्था हो । जसमा समान आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था भएका व्यक्तिहरू सदस्य रहेका हुन्छन् । समूहमा आधारित सेवामूलक व्यवसायिक स्वायत्त सङ्गठन हो । यसले स्वावलम्बन र समानतालाई बढवा दिँदै प्रजातन्त्रलाई सुदृढ पार्दछ । सहकारी सङ्घ संस्थाका सदस्यहरू इमान्दारिता, खुलापन, सामाजिक दायित्व र अरूको चासो राख्ने जस्ता नैतिक मूल्यहरूमा विश्वास राख्दछ । यसमा 'म' को सट्टा 'हामी' हरू । 'हाम्रो लागि' आर्थिक तथा सामाजिक उद्यम गरौं भन्ने मूल आदर्श रहेको हुन्छ ।

बर्दिया जिल्ला सोरहवा गा.वि.स. भोलागौडीमा सञ्चालित श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले सोरहवा गा.वि.स.मा अवस्थित वडा नं.९ भोलागौडिका बासिन्दाहरूको आर्थिक तथा उनीहरूको बालबालिकाको शैक्षिक अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि उक्त संस्थाले स्थानीय जनताहरूलाई ऋण प्रवाह गरेको छ । श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा किन आवद्ध भए भन्ने कुराको अध्ययन गर्न उपयोगी हुनेछ । यस अध्ययनबाट उक्त संस्थाले स्थानीय सदस्यहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न के कस्ता कार्यक्रम ल्याएको छ र कसरी सञ्चालन गरिएको छ । के-के उपलब्धी हासिल गरेका छन् र समस्याहरू के-कस्ता रहेका छन् भन्ने कुराको अध्ययन गर्न उपयोगी हुने छन् । यस सहकारी संस्थाले सदस्यहरूको सामाजिक, आर्थिक र

शैक्षिक अवस्थामा भएका सकारात्मक सुधारहरूले सहकारीको पहुँच नपुगेका ठाउँमा सहकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहकारीको ज्ञान विस्तार गर्न, सहकारी सम्बन्धी थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न सहयोग मिल्ने छ ।

यस अध्ययनको महत्त्व यसप्रकार रहेका छन् :

- सहकारी संस्थामा सदस्यहरूको आर्थिक तथा उनीहरूका बालबालिकाहरूका शैक्षिक अवस्थामा सुधार गर्नका लागि महत्त्वपूर्ण हुनेछ ।
- सहकारी संस्थाले रोजगारी सिर्जना र गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउने छ ।
- सहकारी संस्थाले सहज तरिकाले ऋण उपलब्ध गराउने छ ।
- सहकारी संस्थाको समस्या पत्ता लगाई ती समस्याहरू समाधानका लागि सुझाव दिइने छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाहरू (Limitations of the Study)

यस अध्ययनलाई प्रभावकारी यथार्थपरक औचित्यपूर्ण र उपयोगी बनाउन तथा समय र अर्थ लगायतका सीमितताको कारण निश्चित सीमाभित्र बाँधिएको छ :

१. यस अध्ययनमा सोरहवा गा.वि.स.का विभिन्न सहकारी संस्था मध्येबाट वडा नं.९ मा सञ्चालित श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थालाई मात्र समेटिएको छ ।
२. यस अध्ययनमा किसानहरूको आर्थिक तथा उनीहरूको बालबालिकाको शैक्षिक अवस्थालाई मात्र समावेश गरिएको छ ।
३. यस अध्ययनमा सहकारी संस्थाको वर्तमान अवस्थाको मात्र जानकारी दिने छ ।
४. यस अध्ययनमा प्रश्नावली र अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।
५. यो अध्ययनमा २०७१/०७२ सम्मको तथ्याङ्कमा सीमित गरिएको छ ।
६. यस अध्ययनमा तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कलाई मात्र लिइएको छ ।

७. यस अध्ययनबाट आएको निष्कर्ष सम्पूर्ण देशको संरचनामा सामान्यीकरण गर्न सकिने छैन ।

१.७ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा (Operational Definition of the Key Terms)

आम्दानी : आर्थिक क्रियाकलापबाट प्राप्त हुने मौद्रिक मूल्य

कार्यक्षेत्र : सहकारी संघ संस्थाले कारोबार, विस्तार गर्न पाउने भौगोलिक क्षेत्र

ऋण : व्याज सहित तिर्न पर्ने गरी लिएको सापटी

ऋणी : कर्जा प्राप्त गर्ने वा लिने व्यक्ति वा आसामी

धितो : कर्जा प्राप्तको लागि ऋणीले राख्ने सुरक्षण

बचत : खर्च गरी बाँकी रहेको रकम

व्यवसायी : संगठित रूपमा आर्थिक क्रियाकलाप, इलम, उद्यम सञ्चालन गर्ने व्यक्ति

व्यवसाय : संगठित रूपमा सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलाप, इलम, उद्यम

लगानी : निश्चित व्याज प्राप्त गरी संस्थाले दिएको रकम

सदस्य : संस्थाको नियम बमोजिम शेयर खरिद गरी सदस्यता प्राप्त गर्ने व्यक्ति

१.८ अध्ययनको सङ्गठन (Organization of the Study)

कुनै पनि अध्ययन गर्नका लागि संगठनको आवश्यकता अपरिहार्य हुन्छ । जसले गर्दा यस अध्यायलाई पूर्णता दिनका लागि यस अध्यायलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा परिचय राखिएको छ । दोस्रो अध्यायमा पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन राखिएको छ । तेस्रो अध्यायमा अध्ययन विधि र तौर तरिका राखिएको छ । चौथो अध्यायमा तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण राखिएको छ र पाँचौँ अध्यायमा निष्कर्ष र सुझावहरू राखिएको छ । त्यसपछि अनुसूचीहरू र सन्दर्भ सूचीहरू राखिएको छ ।

अध्याय : दुई (CHAPTER-TWO)

२. साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Literature)

यस अध्यायमा शीर्षकसँग मिल्ने खोज र अनुसन्धानमूलक पूर्व सामग्रीहरूको पुनरावलोकन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Related Literature)

पहिलो पञ्चवर्षीय योजना, (२०१३-२०१८) मा सहकारी संस्थाको गठन दर्ता तथा कार्य सञ्चालनमा व्यवस्थित बनाउन तत्कालीन श्री ५ को सरबाट वि.सं.२०१३ सालमा कार्यकारी आदेश जारी भई अस्थायी कानूनको व्यवस्था गरियो । यसै बमोजिम पहिलो ऋण सहकारी संस्था चितवन जिल्लामा राप्ती दुन बहुमुखी विकास योजनाअन्तर्गत वि.सं.२०१३ सालमा गठन भई सहकारी आन्दोलनको सूत्रपात गरियो । पहिलो योजनाको अन्तमा सहकारी सङ्घ संस्थाको संस्था ३६८ पुगेको थियो । जसमध्ये ३ वटा दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्था थिए । दोस्रो त्रिवर्षीय योजना (२०१९-२०२२) मा सहकारी प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना गरी सहकारीका समस्याहरू सञ्चालक कर्मचारीहरू तथा सहकारी विभागअन्तर्गत कार्यरत सहकारी कर्मचारीलाई तालिम प्रदान गर्ने काममा यो केन्द्रले सहयोग पुऱ्याएको छ । यो योजनाको अवधिसम्म ४४ जिल्लामा सहकारी कार्यक्रम विस्तार भयो । यस अवधिमा दुग्ध उत्पादन संस्था ५ सहित ११२३ सङ्घसंस्था पुगेको देखिन्छ । तेस्रो त्रिवर्षीय योजनामा (२०२२/२३-२०२६/०२७) सहकारी सङ्घको प्रवर्द्धन, सङ्गठन रेखदेख गर्ने गराउने व्यवस्था आ.व.२०२४/२०२५ मा गरियो । जसमा सहकारी विभागको काम लेखा परीक्षण, कानुनी कारबाही तथा तालिममा सीमित गरियो । सहकारी बैकलाई कृषि विकासमा परिणत गरियो । चौथो पञ्चवर्षीय योजनामा (२०२७/०२८-२०३१/०३२) सहकारी संस्थालाई सुदृढीकरण गरी निर्दिष्ट रूपमा सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमअन्तर्गत केही संस्थाको व्यवस्थापन सहकारी विभागले गर्ने र केही संस्थाको व्यवस्थापन ऋण दिने संस्था र कृषि विकास बैकले दिने व्यवस्था भयो ।

मल्ल (२०६९) का अनुसार नेपालका तीन आर्थिक स्तरम्भ मध्ये सहकारी पनि एक हो । सहकारीले यस क्षेत्रको विकासका लागि क्रमिक रूपमा पहल चल्दै आएको कारण पनि सहकारी क्षेत्रप्रति आम जनताको भरोसा र विश्वास बढ्दै गइरहेको छ । सहकारी कर्मिहरूको लामो प्रयास पछि वि.सं. २०६९ जेष्ठ ५ गते सहकारी क्षेत्रलाई नियन्त्रण नियमन र प्रबर्द्धन गर्नका लागि छुट्टै सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय स्थापना हुनुले पनि सहकारी आन्दोलनका अगुवाहरूलाई हौसला प्रदा गरेको छ । बैङ्किक पद्धतिले नजोडेको ठाउँ र जनतालाई सहकारी पद्धतिले जोड्दै जानाले पनि गाउँ गाउँमा सहकारी प्रतिको विश्वास बढ्दै गएको हो । नेपालमा गठन भएका २५ हजार भन्दा भन्दा बढी सहकारी संस्थाहरूले देशका कुना काप्चामा रहेका जनतालाई यस पद्धतिमा सहभागी गराउन सफल हुनुले पनि यसको महत्त्व र औचित्य कति छ भन्ने तथ्यलाई बुझाउँछ । नेपालका वित्तिय क्षेत्रमा १५ प्रतिशत योगदान यस क्षेत्रको छ । आगामी ५ वर्षमा ३३ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य लिइएको छ । कुन ग्राहस्य उत्पादनमा ३ प्रतिशत योगदान हाल रहे पनि आगामि ५ वर्षमा १५ प्रतिशतसम्म पुऱ्याउने दिशामा काम भइरहेको छ । सहकारी क्षेत्रमा अन्य नागरिकको पहुँच पुऱ्याउने दिशामा काम भइरहेको छ । सहकारी क्षेत्रमा अन्य नागरिकको पहुँच पुऱ्याउने कार्यमा उत्साहका साथ अगाडि बढेकै कारणले गर्दा प्रत्यक्ष रूपमा करिव ३५ लाख जनता यसमा आबद्ध भएर सेवा लिइरहेका छन् भने अप्रत्यक्ष रूपमा फाइदा लिनेको संख्या अझ बढी छ । प्रत्यक्ष रूपमा ७५ हजार भन्दा बढीले यस संस्थामा रोजगार प्राप्त गरिरहेका छन् भने अप्रत्यक्ष रूपमा लाखौँ जनताले रोजगारी प्राप्त गर्नु पनि उत्साहजनक उपलब्धि हो ।

तिमिलिसिना (२०७०) का अनुसार नेपालमा सहकारी क्षेत्रमा विकासका लागि भएका प्रयासहरूलाई केलाउन खोज्ने हो भने दुईवटा पक्षलाई अनिवार्य रूपमा आधार मानेर विश्लेषण गर्नु जरूरी छ । एउटा सहकारी संस्थाहरूको गुणात्मक विकास अर्को संस्थात्मक/सहकारी संस्थाहरूको इतिहासलाई हेर्दा दर्ताको हिसाबले पहिलो सहकारी बखान सहकारीदेखि पछिल्लो दिनमा २९ हजारको हाराहारीमा रहेको मुलुकभरिको सहकारी संस्था दर्ताको इतिहास एउटा कालजयी परिवर्तन नै हो । तर यस बिचमा

सहाकारीको संस्थागत विकासका लागि राज्यले नलिएको ठोस नीति तथा कार्यक्रमका आएका समस्याका कारण निकै ठूलो समय बित्यैमा खर्च भएको कितान गर्न सकिन्छ

नेपाल राष्ट्र बैंक (२०६९) ले आफ्ना निश्चित उद्देश्य, आवश्यकता वा समस्या समाधानका निम्ति व्यक्तिहरूको सामूहिक संलग्नता निरन्तर आर्थिक सहभागिता वा पुँजीगत योगदान प्रजातान्त्रिक ढङ्गबाट समान मान्यताहरूको अवलम्बन गरी इच्छित उद्देश्यको परिपूर्ति संस्थाको प्रवर्द्धन स्वामित्व र नियन्त्रण व्यक्तिहरूको आवश्यकता पूरा हुने गरी गरिने एउटा पद्धति नै सहकारिता हो । अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी महासङ्घले सहकारीलाई परिभाषित गर्दै भनेको छ । “संयुक्त : स्वामित्व र प्रजातान्त्रिक पद्धतिबाट नियन्त्रित व्यक्तिहरूको स्वेच्छिक सहभागिताबाट गठित स्वायत्त सङ्गठन हो । जसले उनीहरूको साभा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आवश्यकता र आकाङ्क्षाको परिपूर्ति गर्दछ जसलाई सहकारी भनिन्छ ।

सहकारी विभाग (२०७०) का अनुसार मुलुकभर छरिएर रहेका नेपाली नागरिकहरूको आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्न सक्ने कुरालाई दृष्टिगत गरी राज्यको तर्फबाट सहकारी क्षेत्रको नियमन र प्रवर्द्धन गरी राज्यको तर्फबाट सहकारी क्षेत्रको नियमन र प्रवर्द्धन पक्षलाई व्यवस्थित गर्ने काम हुँदै आएको छ । सहकारी ऐन २०४८ को व्यवस्था पछि सहकारी सङ्घ संस्थाहरू स्वतन्त्र र स्वायत्त निकायको रूपमा सङ्गठित भई सदस्य केन्द्रित कारोबार सञ्चालन गर्न पाउने सुविधा प्राप्त भएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी सिद्धान्तअनुसार खुलला र स्वतन्त्रपूर्वक सहकारी संस्थाहरू स्थापना गर्न पाउनु पर्ने अधिकार सहकारी ऐन, २०४८ ले प्रत्याभूत गरेको परिणाम स्वरूप आज मुलुक भर विभिन्न प्रवृत्तिको कारोबारसँग सम्बन्धित २९ हजारभन्दा बढीको संस्थामा सहकारी संस्थाहरू क्रियाशील रहेका छन् ।

भट्टराई (२०७०) का अनुसार सहकारी समूहका व्यक्तिहरू मिलेर सामूहिक हितका लागि स्थापित व्यवसायिक संस्था हो । यो यस्तो संस्था हो जसमा समान आर्थिक, सामाजिक सांस्कृतिक, आकाङ्क्षा भएका व्यक्तिहरू सदस्य रहेका हुन्छन् । सहकारितामा सदस्यहरूको समान स्वामित्व स्थापित हुन्छ भने यसबाट योगदानका

आधारमा समानुपातिक रूपमा फाइदा लिएका हुन्छन् । सहकारीतामा दुई वा सोभन्दा बढी मानिसहरू स्वेच्छाले समान स्तरमा आर्थिक हित प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य रहेको हुन्छ । देश विकासको क्रममा सानोतिनो आर्थिक क्षमतालाई एकीकृत गरी सामुदायिक प्रयासद्वारा कृषि विकास, घरेलु इलम र उद्योग धन्दाहरूको प्रवर्द्धन एवम् सामुदायिक सेवाहरूको विस्तार र परिचालन गरी सहकारी क्षेत्रले राष्ट्रको आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ ।

२.२ पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Empirical/Previous Study)

बाँस्कोटा (२०५०) का अनुसार अठारौं शताब्दीको उत्तरार्द्धतिर आएको औद्योगिक क्रान्तिको प्रभावबाट बेलायतको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनको उपलब्धी स्वरूप सहकारी आन्दोलन सुरु भयो । औद्योगिक क्रान्तिबाट पीडित केही व्यक्तिहरूले समस्या निराकरणका लागि गरेको खोजको परिणाम नै आजको विकसित रूप हो । औद्योगिक क्रान्तिभन्दा अगाडि बेलायतको कृषि तथा उद्योगको स्थिति हालको अविकसित देशहरू जस्तै थियो भने सहरहरू पनि त्यस्तै स-साना अविकसित भवन तथा ढल विकासको अभाव रहेको थियो । उद्योगमा सानातिना कालिगढहरू मात्र सीमित थियो र कलकारखाना र यान्त्रिक विकास भएको थिएन । १९ औं शताब्दीको सुरुमा बेलायतमा परिवर्तन देखिन थाल्यो । साना किसानका साना-साना जग्गा खेतबारी ठूला पुँजीपतिको हातमा पर्न गयो । सडक सुधार नहर निर्माण जस्ता कार्यहरू तीव्रताका साथ सम्पन्न हुन थाल्यो । कृषि पनि वैज्ञानिक तवरले हुन थाल्यो । औद्योगिक क्षेत्रमा नया-नयाँ आविष्कार हुन गई ठूला-ठूला कलाकारखानाको स्थापना हुन थाल्यो । उत्पादन ठूला मात्रामा हुन थाल्यो र कम लागतमा गुणस्तरीय वस्तु उत्पादन हुन थाल्यो । परिणाम स्वरूप साना-साना घरेलु उद्योगहरू प्रायः बन्न हुन थाले । श्रमिकको स्थान औजारले लिन थाल्यो । बेरोजगारी श्रमिकहरू कारखाना मालिकको कृपामात्र हुन पुगे । श्रमिकले कम ज्यालामा बढी समय काम गर्नुपर्ने भयो । श्रमिकको आर्थिक स्थिति दयनीय बन्दै गयो । अर्का तर्फ खाद्य सम्बन्धी कानुनी गडबडीदेखि लिएर खाद्यन्नमा मिसावट प्रायः सामान्य जस्तै हुन थाल्यो । यस किसिमका समस्याबाट उम्कन तत्काल केही उपायहरू देखिएकाले विभिन्न अर्थशास्त्री,

राजनीतिज्ञ, शिक्षाविद्, समाज सुधारकहरू यस बारे चिन्तित हुन थाले । अनेकौं सुधारहरूले कर्मचारी, मजदुर र मालिकहरू बिच सम्बन्ध सुधार गर्न ठूलो प्रयास गरे । बेलायतको औद्योगिक क्रान्तिजन्य प्रतिकूल परिस्थितिको सुधारमा लागेका सुधारक मध्ये Robert Owen प्रमुख मानिन्छ । आधुनिक सहकारिताको विकासमा लागेका च्भदभचत इधभल नै सहकारिता जन्मदाता मानिन्छन् ।

पौडेल (२०६६) का अनुसार सहकारी भनेको त्यसता मानिसहरूको सङ्गठन हो । जुन स्वेच्छिक रूपमा एकजुट भइ आफ्ना समान आर्थिक, सामाजिक, आवश्यकता र आकाङ्क्षाको परिपूर्ति प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित पद्धति मार्फत गर्न चाहन्छन् । यसमा 'म' को सट्टा हामीहरू र 'हाम्रो लागि' आर्थिक तथा सामाजिक उद्यम गरौं भन्ने मूल आदर्श रहेको हुन्छ । सामूहिक प्रयासद्वारा मानव जीवन पद्धतिको हरेक क्षेत्र जस्तो कृषि घरेलु साना उद्योग तथा मझौला व्यवसायहरूको सञ्चालन तथा प्रवर्द्धन सामूहिक सेवाहरूको विस्तार एवं परिचालन सहकारीको माध्यमबाट हुन सक्छ ।

घिमिरे (२०६५) का अनुसार साना तथा सीमान्त किसान भनेका औसत रूपमा एक हेक्टरभन्दा कम भूमि र प्रतिव्यक्ति वार्षिक आय रू.९५० भन्दा कम आय भएका किसानहरू हुन् । यस्ता साना किसानहरूको विकास प्रक्रियामा सक्रिय सहभागी नभएसम्म वास्तविक रूपमा कृषि क्षेत्रमा विकास सम्भव हुन सक्दैन । प्रमुख आर्थिक स्रोतको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको समुचित विकासविना नेपाली जनताको जीवनस्तर र प्रतिव्यक्ति आमदानी पनि न्यून नै रहन्छ ।

अधिकारी (२०६७) का अनुसार सहकारी संस्थाले समुदायमा पारेको आर्थिक तथा शैक्षिक प्रभावको एक अध्ययनमा सहकारीमा सहभागी हुनुभन्दा अगाडि मासिक पाँच हजारभन्दा कम आय प्राप्त गर्ने ३८.६ प्रतिशत घर परिवार सङ्ख्या रहेको थियो भने सहकारीमा संलग्न भएपछि उक्त प्रतिशत कम भई १८.२ प्रतिशत भरेको छ र सहकारीमा सहभागी भएपछिको औसत आर्थिक प्रगति १३.२४ प्रतिशत रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ ।

राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड (२०५७) ले उत्पादनदेखि प्रशोधन र बजार व्यवस्थापनसम्मको व्यवस्थापन पद्धति रहेको हुन्छ । वर्तमान सन्दर्भमा समय अनुकूल गतिशील भएर अगाडि बढ्नु पर्ने मान्यतालाई आत्मसात गरेर अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी महा सङ्घले बेलायतको मेनचेष्टरमा सन् १९९५ को सेप्टेम्बर महिनामा भएको महासभाबाट सहकारीको परिभाषा यसरी गरेको थियो । "A co-operative is an autonomous economic social and cultural needs aspiration through a jointly owned and democratically controlled enterprise." सहकारी त्यस्ता व्यक्तिहरूको संयुक्त सङ्गठन हो । जो स्वेच्छिक रूपमा एकजुट भई आफ्ना समान आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक आवश्यकता र आकाङ्क्षाहरूको परिपूर्ति संयुक्त स्वामित्व तथा प्रजातान्त्रिक रूपमा नियन्त्रित व्यवसाय मार्फत गर्न चाहन्छन् ।

के.सी. (२०६८) का अनुसार महिला सशक्तीकरणमा बचत तथा ऋण सरकारी संस्थाको भूमिका विदुर नगरपालिका नुवाकोट एक अध्ययन शीर्षकमा अध्ययनअनुसार समान उद्देश्य भएका व्यक्तिहरूद्वारा पारस्परिक सहयोगका आधारमा आफ्नो आर्थिक तथा सामाजिक उत्थानका लागि प्रजातान्त्रिक ढङ्गले गर्ने कार्यलाई सहकारी भनिन्छ । बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू जसले सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा शैक्षिक विकासको लागि संस्था मार्फत आफ्ना सदस्यहरूलाई व्यवसायिक सेवा प्रदान गर्दछ । यसले आफ्ना सदस्यहरूको सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक उत्थानका लागि विभिन्न आयमूलक, सीपमूलक, रोजगारमूलक प्रविधि र सूचना आदि प्रदान गर्दै आएको छ ।

तिमल्लिसना (२०७०) का अनुसार सहकारी ऐन, २०४८ र नियमावली २०४९ आएपछि नेपाल सहकारीको विकासले राज्यबाट केही पाएको अनुभूति गर्न पाए पनि त्यसको कार्यान्वयन भने पुरानै परम्परामा रहेको छ । मूल रूपमा नेपाली प्रशासन संयन्त्रको कार्यशैली तथा अस्थिर राजनीतिको सिकाइको कारण सहकारीमा दूरगामी सृजनात्मक काम हुन सकेन । ऐनले परिकल्पना गरेका सहकारी विकास बोर्ड, राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ तथा अन्य विषयगत सहकारिता सङ्घ लगायत सहकारी आन्दोलनका निकायहरू मूलतः राजनीतिक अस्थिरताको प्रभावमा नै परिरहे ।

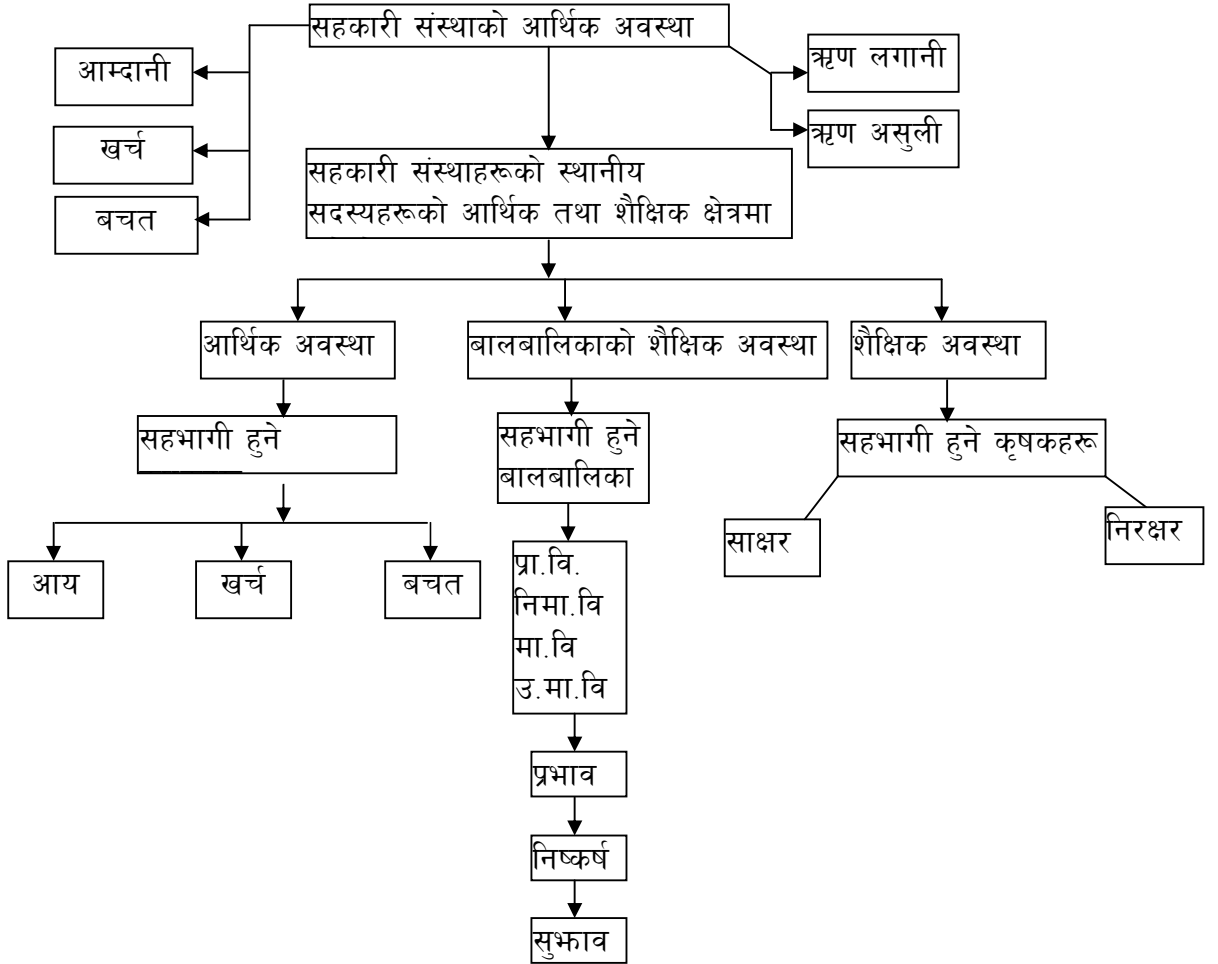
२.३ साहित्यको पुनरावलोकन अध्ययनको प्रयोग (Implication of the Review of Literature)

सहकारी विकास कार्यक्रममा सहभागी स्थानीय समुदाय र कृषकहरू सामाजिक, शैक्षिक र आर्थिक रूपले नै बढी सक्षम उन्नतशील र विकसित भएका छन्। सहकारी संस्थामा लागेर नेतृत्वदायी भूमिका खेलेको छन्। सहूलियत दरमा ऋण लिएर स्वरोजगारतर्फ उन्मुख भएका छन्। गाउँ-गाउँसम्म सहकारी पुगेर स्थानीयबासीहरूलाई बचत गर्ने बानीको विकास गराएको छ र फजुल खर्चलाई कटौती गराएको पाइन्छ। सहकारी संस्थाले सेयर धनीहरूलाई सीपमूलक तालिम उपलब्ध गराएर आत्मनिर्भर गराएको पाइन्छ। कृषकहरूलाई उन्नत खालको बीउबिजन, मल प्राविधिक ज्ञान उपलब्ध गराएको पाइन्छ। साहु महाजनबाट चर्को व्याजमा ऋण लिनुपर्ने बाध्यतालाई कम गर्दै सहकारी मार्फत सर्वसुलभ व्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराएर किसानहरूलाई सहजता हुँदै आएको पाइन्छ। हातमा सीप र जाँगर भएका व्यक्तिहरूलाई सहूलियत दरमा ऋण उपलब्ध गराएर उनीहरूलाई उच्चमी गराउने प्रयास गरेको पाइन्छ। र समूहमा मिलेर काम गर्ने बानीको पनि विकास गराएको पाइन्छ।

सहकारी ऐन २०४८ र नियमावली २०४९ आएपछि नेपालमा सहकारी विकासले राज्यबाट केही पाउने गरे तापनि त्यसको कार्यान्वयन भने पुरानै परम्परा रहेको छ। प्रशासनिक संयन्त्र र अस्थिर राजनीतिको कारण सहकारितामा दूरगामी असर परेको छ।

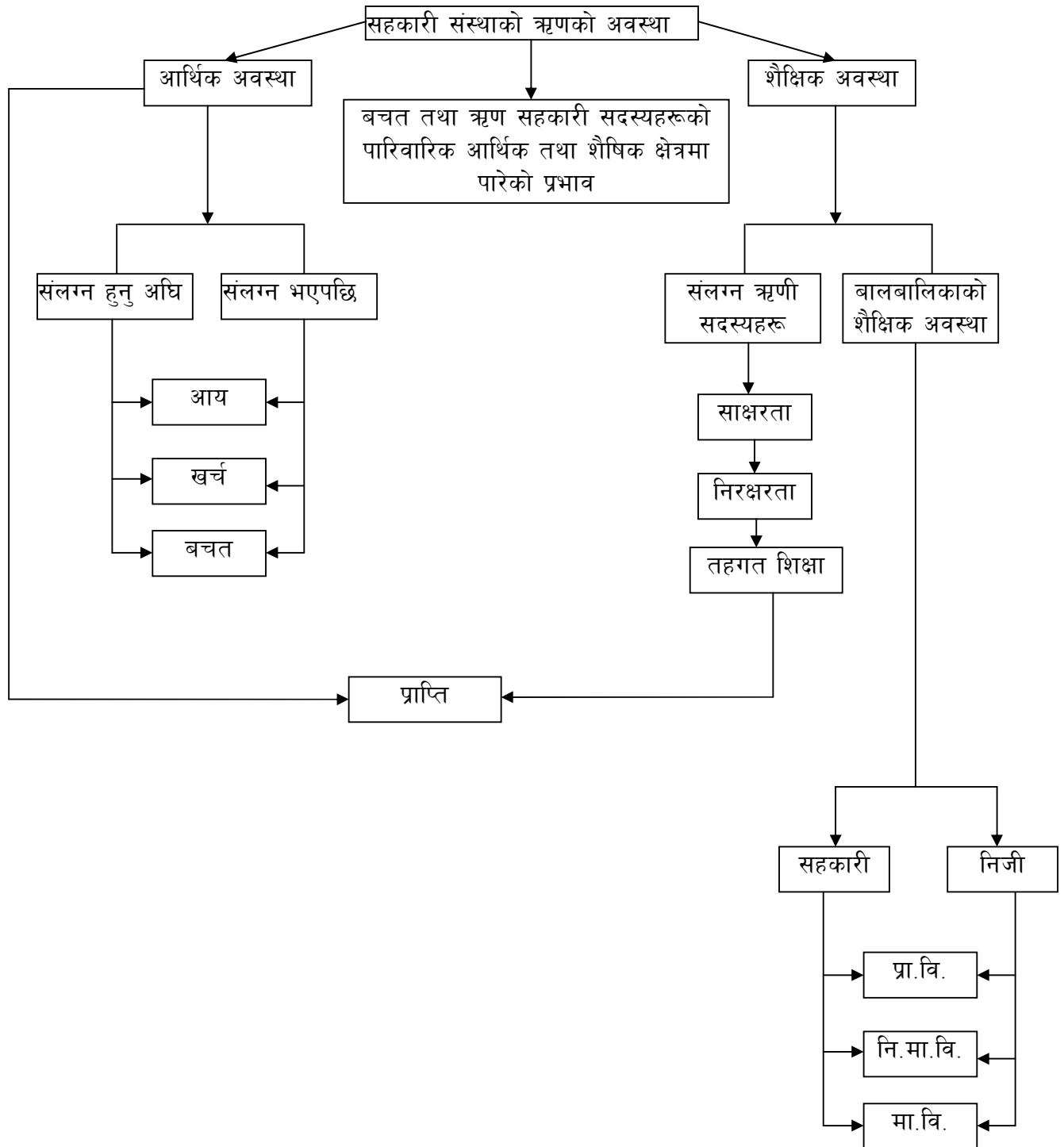
२.४ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा (Theoretical or Conceptual Framework of the Study)

सहकारी संस्थामा सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक ढाँचा यसप्रकार रहेको छ :

स्रोत : दाहाल, २०७१ ।

२.५ कार्यात्मक अवधारणा (Functional Framework)

अध्याय : तीन (CHAPTER-THREE)

३. अनुसन्धान विधि र तौर तरिका (Methods and Procedures of the Study)

यस अध्यायमा अनुसन्धानको क्रममा प्रयोग गरिने अनुसन्धान ढाँचा, तथ्याङ्कको स्रोत जनसंख्या र नमुना छनोट, तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू, तथ्याङ्क संकलनको विधि, तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण समावेश गरिएको छ ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा र तौर तरिका (Design and Methods of the Study)

३.१.१ अध्ययनको ढाँचा (Research Design)

यो अध्ययन व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचामा आधारित छ । बर्दिया जिल्लाको सोरहवा गाविस मा अवस्थित अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा आबद्ध स्थानीय सदस्यहरूको आर्थिक स्थिति तथा उनीहरूको बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा परेको प्रभावको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा परेका जनसंख्यालाई आधार मानी नमुना छनोट मार्फत अन्तर्वार्ता र प्रश्नावलीको माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएको छ । यस अध्यायमा गुणात्मक एवम् परिमाणात्मक दुवै प्रकृतिको तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.१.२ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू (Source of Data Collection)

यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलन गर्दा प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्क स्रोतलाई उपयोग गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्क स्रोतहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

३.१.२.१ प्राथमिक स्रोत (Primary Sources)

प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा यस अध्ययन क्षेत्रका उत्तरदाता रहेका छन् । यो अध्ययनमा बर्दिया जिल्ला सोरहवा गाविस मा अवस्थित श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका अध्यक्ष र त्यसमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूलाई प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

३.१.२.२ द्वितीय तथ्याङ्क (Secondary Source)

यस अध्ययन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन द्वितीय स्रोतहरूमा सम्बन्धीत क्षेत्रसँग सम्बन्धीत कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड, बर्दिया जि.वि.स. कार्यालय, सहकारी तथा गरिबी मन्त्रालय, सोरहवा गा.वि.स. को कार्यालय र अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा प्रकाशित तथा अप्रकाशित तथ्याङ्कको सहयोग लिइएको छ ।

३.२ जनसंख्या, नमूना आकार र नमूना छनोटको रणनीति (Population, Sample Size and Sampling Strategy)

यस अध्ययनका लागि जनसंख्या र जसबाट छनोट गरिएको नमूना आकार तथा छनोट प्रक्रिया यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

३.२.१ जनसंख्या (Population)

प्रस्तुत अध्ययन बर्दिया जिल्लाको सोरहवा गाविस मा सञ्चालित श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा आबद्ध भई ऋण लिएका कुल २६५ ऋणी सदस्य संख्या यस अध्ययनका लागि जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.२ नमूनाको आकार (Sample Size)

यस अध्ययनमा अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा आबद्ध भई ऋण लिई व्यवसाय गर्ने जम्मा २६५ सदस्यहरूको अध्ययनका लागि संगणना विधि अवलम्बन गरी सत प्रतिशत नै लिइएको छ । त्यसैले यस अध्ययनको नमूनाको आकार १०० प्रतिशत रहेको छ ।

३.२.३ नमूना छनोट रणनीति (Sampling Strategy)

- यस अध्ययनमा बर्दिया जिल्ला सोरहवा गा.वि.स. लाई उद्देश्यमूलक नमूना छनोट, विधिका आधारमा छनोट गरिएको छ । किनकी यस क्षेत्रमा सहकारी

सम्बन्धी कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान नभएकोले यस क्षेत्रलाई नमूनाको रूपमा अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ ।

- यस अध्ययनमा बर्दिया जिल्ला सोरहवा गा.वि.स. अन्तर्गत अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थालाई छनोट गरिएको छ । किनकी अन्य सहकारीको तुलनामा बढी ऋण प्रवाह गरेको र सदस्य संस्था पनि बढी भएकाले यस संस्थालाई नमूनाको रूपमा अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ ।
- यस अध्ययनमा समावेश भएका सहकारीमा संलग्न भई ऋण लिने कुल २६५ सदस्यहरू रहेका छन् । यी सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई संगणना विधि (Census Method) आधारमा सत प्रतिशतलाई अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ ।

३.३ अध्ययनको क्षेत्र (Study area Field)

नेपालको विकास क्षेत्रको सबैभन्दा ठूलो विकास क्षेत्र मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत भेरी अञ्चलमा पर्ने ५ जिल्लाहरूमध्ये बर्दिया जिल्ला पनि एक हो । सन् १८५४ मा भारतमा भएको सिपाही विद्रोहको समस्यामा तत्कालका प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले इष्ट इण्डिया कम्पनीलाई सहयोग गरे वापत गुमेको भू-भागमध्ये पुरस्कार स्वरूप बाँके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्ला नेपाललाई फिर्ता भएकाले यस जिल्लालाई नयाँ मुलुकका नामले समेत चिनिन्छ । बर्दिया जिल्लाको कुल क्षेत्रफलमध्ये ९६८ वर्ग कि.मि. राष्ट्रिय निकुञ्जले ढाकेको छ । यसको पूर्वमा बाँके पश्चिममा कैलाली, उत्तरमा सुर्खेत, सल्यान र दक्षिणमा भारतको उत्तर प्रदेशलाई छोएको छ । बर्दिया जिल्ला ८१°०४" मिनेट पूर्वी देशान्तर र २८°३९" उत्तरी आक्षांशमा अवस्थित छ । यो जिल्ला सामुदायिक सतहदेखि न्यूनतम १३८ मि. र अधिकतम १२७९ मि. उचाईमा रहेको छ । बर्दिया जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २,०१,६७,७०० हेक्टर रहेको छ । यो जिल्लामा २६ गा.वि.स., ४ नगरपालिका, ४ वटा चुनाव क्षेत्र रहेका छन् । यहाँका मानिसहरूको मुख्य पेसा कृषि रहेको छ । कृषिमा ७९.७९ प्रतिशत जनता संलग्न रहेको पाइन्छ (जि.वि.स., २०६८) ।

बर्दिया जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स.मध्ये सोरहवा गा.वि.स. पनि एक हो । यस गा.वि.स. बर्दिया जिल्लाको सबैभन्दा पूर्वमा पर्दछ । कृषि उत्पादनको दृष्टिले माटोको रूपमा समेत यस गा.वि.स. परिचित छ । यस गा.वि.स.को बीच भू-भागमा पर्ने एक सुन्दर बडैया ताल समेत रहेको छ । यसको पूर्वी सीमानामा बाँके जिल्ला रहेको छ भने पश्चिममा मैनापोखर गा.वि.स. उत्तरमा भैसाही, बाँसगडी पर्दछ भने दक्षिणमा जमनी गा.वि.स. पर्दछ । यस गा.वि.स.मा ९ वडा रहेको छन् । विभिन्न जातजातिहरूको समिश्रण रहेको सोरहवा गा.वि.स.मा चौधरी, ब्राहमण, क्षेत्री, मगर, आदि रहेका छन् (गा.वि.स. प्रोफाइल, २०६८)

३.४ तथ्याङ्क संकलनका औजार (Data Collection Tools)

यस अध्ययनमा आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क संकलन गर्न प्रश्नावली र अवलोकन फारम जस्ता औजार प्रयोग गरिएको छ । जुन निम्नानुसार छ ।

३.४.१ प्रश्नावली (Questionnaire)

अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि मिश्रित प्रश्नावलीको प्रयोग गरिएको छ । मिश्रित प्रश्नावलीको प्रयोग गरी सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्था, आम्दानी, खर्च, पेशा, आदिका बारेमा सूचना संकलन गरिएको छ । साथै उनीहरूका बालबालिकाको शैक्षिक अवस्थाका बारेमा सदस्यहरूसँग प्रश्नावलीको माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । जलाई अनुसूचीमा राखिएको छ ।

३.४.२ अवलोकन फारम (Observation Form)

यस अध्ययनको उद्देश्यलाई पुरा गर्न अध्ययन कर्ता स्वयम् सहकारी संस्थामा संलग्न भएका अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको घर घरमा प्रत्यक्ष गएर घरको आवाश शौचालयको अवस्था, खानेपानीको अवस्था आदि कुराको बारेमा प्रत्यक्ष अवलोकन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलनका तरिका (Data Collection Procedure)

यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्नका लागि निम्न तथ्याङ्क संकलनका तरिका लिइएको छ ।

३.५.१ अन्तर्वार्ता (Interview)

यस अध्ययनमा प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनका लागि प्राविधिक रूपमा प्रश्नावलीको माध्यमबाट प्रत्यक्ष व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता विधिलाई प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्तिका लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथ्यांक संकलन गर्न प्रश्नावली लिएर अध्ययनकर्ता स्वयम् अध्ययन क्षेत्रमा गई सहकारीमा संलग्न अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूसँग आमने सामन्ने बसी प्रश्न उत्तरका माध्यमबाट तथ्यांक संकलन गर्न प्रत्यक्ष व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता गरिएको थियो ।

३.५.२ प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observation)

यस अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्तिको लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि अनुसन्धानकर्ता स्वयम् उक्त सहकारी संस्थाको अध्यक्षको सहयोगमा अध्ययनमा समावेश भएका व्यवसायीको घरको अवस्था आदिको बारेमा प्रत्यक्ष अवलोकन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण (Data Analysis Interpretation Procedures)

यस अध्ययनमा आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिसकेपछि तथ्याङ्कलाई विभिन्न तालिकामा प्रस्तुत गर्दै व्यवस्थित रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै खाले तथ्याङ्क समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार (CHAPTER-FOUR)

४. तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (Analysis and Interpretation of Results)

४.१ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण (Analysis of Data and Interpretation of the Results)

यस अध्ययनमा अनुसन्धानको क्रममा सहकारी संस्थाको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ । सहकारी संस्थाले प्रवाह गरेको ऋणको क्षेत्र पहिचान गर्नु र सहकारी संस्थामा संलग्न रहेका सदस्यहरूको आर्थिक एवम् उनीहरूका बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव समावेश गरिएको छ ।

४.१.१ अध्ययनमा समावेश भएको सहकारी संस्थाको परिचय (Introduction of sampled Co-operative)

ग्रामीण क्षेत्रका स्थानीय समुदायहरू लगायत उत्पीडित जनजाति पिछडिएका गरिब, भूमिहीन कृषकहरूलाई विशेष प्राथमिकताका साथ संस्थागत रूपमा सहूलियत ब्याज दरमा ऋण उपलब्ध गराई समुदायको आर्थिक अन्नति एवम् प्रगतिको उद्देश्यले वि.सं.२०६४ सालमा श्री अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेडको स्थापना भएको हो । यस संस्थाले विशेष गरी कृषक व्यवसायी, व्यापारी, नोकरी वर्गका समुदायलाई ऋण सहयोग दिईरहेको छ । अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले आफ्नो आय बचत गर्न समय नपाउने, घरमा काम गर्ने वर्ग, धितो जमानत नभएका वर्ग तथा बुद्धिजीवी आदि समेतलाई सहयोग गर्नुका साथै सहकार्यको माध्यमबाट सचेत बनाउन जसले समूह बनाई समूहगत रूपमा निम्न स्तरका वर्गलाई उठाई यहाँको समूहको सदस्यको आर्थिक शैक्षिक तथा स्वास्थ्य स्तरलाई कार्यमा सफलता पाएको छ । समुदायमा पछाडि परेको स्थितिमा पनि व्यापक सुधार ल्याउन सहयोग पुऱ्याउन समेत सहकारीले सहयोग गनुको साथै स्वास्थ्य क्षेत्रमा समेत राम्रो प्रभाव पार्न सफल भएको छ । यस सहकारीले आफ्ना सदस्यलाई सहकारी आधारभूत शिक्षा,

नेतृत्व विकास, जनचेतना तथा सीप विकास कार्यक्रममा आफ्ना सदस्यहरूलाई सहभागी गराई विभिन्न अवसर पनि सृजना गरेको छ ।

यस अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले बचतको आधारमा शेयरको आधारमा, व्यवसायको आधारमा विनाधितो तमसुकमा तीनपुस्ते विवरण तथा साक्षीहरूको आधारमा सहूलियत ब्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराइएको पाइन्छ । यस सहकारीले आफ्नो क्षेत्र अन्य गा.वि.स.सम्म पनि फैलाएको पाइयो । यस सहकारीमा जम्मा सदस्य संस्था २६६९ रहेकोमा महिला १३५६ र पुरुष १३१३ रहेको पाइयो । यस संस्थाले आफ्नो संस्था सञ्चालनको लागि विभिन्न उद्देश्य राखेको छ । साथै यी उद्देश्य पूरा गर्नको लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ (पौडेल, २०७१) ।

४.१.१.१ अध्ययनमा समावेश भएको सहकारी संस्थाको उद्देश्यहरू (Objective of sampled Co-operative)

यस सहकारी संस्थाका उद्देश्यहरू अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा यस प्रकारको रहेको पाइयो ।

१. बचत गर्ने बानी अभिवृद्धि गरी बचत परिचालनमा प्रोत्साहित गर्नु,
२. आवद्ध सदस्यको आर्थिक तथा सामाजिक स्तर उठाउने,
३. आफ्नो समुदायको आफैँ विकास गर्नुपर्छ भन्ने भावनाको विकास गराउने,
४. समूहमा मिलेर कार्य गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
५. समुदायलाई विभिन्न सीपमूलक व्यवसायिक तालिम प्रदान गरी व्यवसायिक बनाउनु,
६. सदस्यहरूको निर्णय गर्ने क्षमता वृद्धि गर्ने तथा प्रजातान्त्रिक प्रक्रियामा सहभागी हुने अवसर बढाउने (पौडेल, २०७१) ।

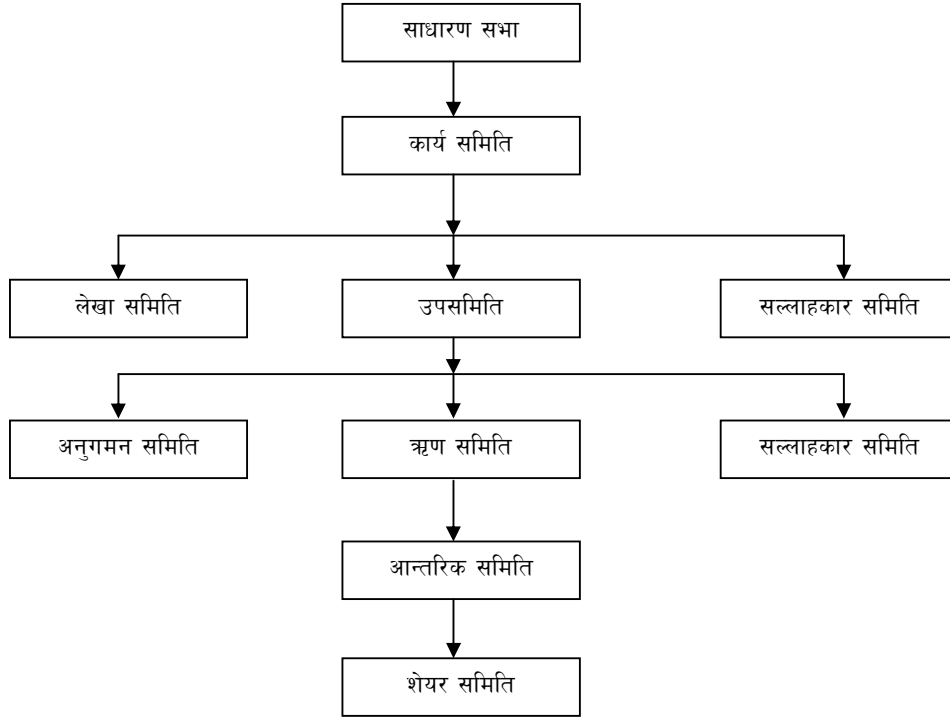
४.१.१.२ अध्ययनमा सहभागी भएका सहकारी संस्थाको कार्यहरू (Functions of sampled Co-operative)

यस सहकारी संस्थाले गर्ने कार्यहरू अध्ययन सर्वेक्षणका क्रममा निम्नअनुसार पाइयो ।

१. स्थानीय सदस्यहरूको नेतृत्व विकास गरी निर्णय लिने क्षमताको वृद्धि गराउने
२. विभिन्न तालिम तथा गोष्ठी सञ्चालन गरी स्थानीय सदस्यहरूलाई हरेक सामाजिक क्रियाकलापमा सहभागी बनाउने
३. सदस्यहरूको आयस्तर बढाउन र शैक्षिक स्तर उठाउन कर्जाको व्यवसाय साथै दैनिक बचतले व्यवस्था गर्ने
४. समूह बनाई समूहगत रूपमा निम्न स्तरका सदस्यहरूको जीवनस्तर एकास्ने
५. विभिन्न रोजगारमूलक, उत्पादनमूलक तथा सीपमूलक तालिम सञ्चालन गरी आवद्ध समुदायको आयस्तर वृद्धि गर्ने
६. आफ्ना सदस्यहरूलाई आय आर्जन गर्नका लागि सुलभ तथा सहूलियत ब्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराउने
७. छोराछोरीमा विद्यमान भेदभाव हटाउने खालका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै लैजाने ।

४.१.१.३ संस्थाको सङ्गठनात्मक स्वरूप (Organizational structure of Institution)

अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेडको सङ्गठनात्मक चाहे निम्नानुसार छ ।

स्रोत : पौडेल, २०७१

४.१.१.४ सीप तथा आयमूलक तालिम (Skillful and Income Related Training)

यस संस्थाबाट २०७१ चैत मसान्तसम्म दिइएका सीप तथा आयमूलक तालिमको विवरण तालिम संस्थालाई तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१

सीपमूलक तालिमको विवरण, २०७२

क्र.सं.	तालिम विवरण	हालसम्म प्राप्त गर्नेको सङ्ख्या
१	सामान्य तरकारी तालिम	२०५
२	पशु सम्बन्धी तालिम	१४२
३	मौरीपालन	४०
४	कुखुरापालन	५०
५	ब्यूटीसियन तालिम	२०
६	सिलाई कटाई तालिम	३०
७	माछा पालन तालिम	२५
	जम्मा	५१२

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, (२०७३) ।

यस सहकारी संस्थाले स्थापना कालदेखि २०७१/०७२ चैत मसान्तसम्म जम्मा ५१२ जनालाई सीपमूलक तालिम दिइएको पाइयो । जसमा सामान्य तरकारी तालिम २०५ जनाले, पशु सम्बन्धी तालिम १४२ जनाले, मौरीपालन ४० जनाले, कुखुरापालन ५० जनाले, ब्यूटीसियन तालिम २० जनाले, सिलाई कटाई तालिम ३० जनाले र माछापालन तालिम २५ जनाले प्राप्त गरेको पाइयो ।

४.१.१.५ चेतनामूलक तालिम (Awareness Training)

यस सहकारी संस्थाले सहकारीमा संलग्न महिलाहरूलाई विभिन्न चेतनामूलक तालिम प्रदान गरेको पाइयो । चेतनामूलक तालिममा, सहकारी शिक्षा, नेतृत्व विकास तालिम, कानुनी सचेतना, महिला हिंसा सम्बन्धी तालिम, मानव अधिकार सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरेको पाइयो । यस सहकारी संस्थाबाट वि.सं.२०७१ चैत मसान्तसम्म दिइएका शिक्षा तथा आयमूलक तालिम लिने सङ्ख्यालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२

चेतनामूलक तालिमको विवरण, २०७२

क्र.सं.	तालिम विवरण	हालसम्म प्राप्त गर्नेको सङ्ख्या
१	सहकारी शिक्षा	२०५
२	नेतृत्व विकास तालिम	२०
३	कानुनी सचेतना	४०
४	महिला हिंसा सम्बन्धी तालिम	५०
५	मानव अधिकार	६०

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।।

तालिका ४.२ मा सहकारी शिक्षा तथा चेतनामूलक तालिम सम्बन्धी विवरण देखाइएको छ । जसमा सहकारी शिक्षा २०५ जनालाई नेतृत्व विकास तालिम २० जनालाई, कानुनी सचेतना तालिम ४० जनालाई, महिला हिंसा सम्बन्धी तालिम ५० जनालाई र मानव अधिकार सम्बन्धी तालिम ६० जनालाई वार्षिक रूपमा तालिम दिने गरेको पाइयो ।

४.२ सहकारी संस्थाले स्थानीय समुदायमा प्रवाह गरेको ऋणको आकार (Size of the Loan Advanced in Co-operative Shareholders)

ग्रामीण स्थानीय समुदायहरूमा वित्तीय संस्थाहरूको अभावका कारण गाउँका साहु महाजनहरूसँग चर्को ब्याजमा ऋण लिन बाध्य अवस्था रहेको छ । यस अवस्थामा सुधार ल्याई यस संस्थाले समूहगत रूपमा निम्न स्तरका शेयर सदस्यहरूलाई उनीहरूको जीवनस्तर माथि उठाउन व्यवसाय एवम् बचत तथा सामूहिक जमानतमा पनि सस्तो ब्याजदरमा नपुग ऋण उपलब्ध गराएको छ । विशेषगरी निम्न आय स्तरका सदस्यहरूलाई मध्यनजर गरी समुदायको गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग गरी ग्रामीण आर्थिक विकास गर्नका लागि सहकारी स्थापना भएको पाइयो । यस सहकारी संस्थाले आवद्ध सदस्यहरूलाई ऋण लगानीका लागि १६ प्रतिशत ब्याजदर र बचतमा १२ प्रतिशत ब्याजदर दिने गरेको छ । सदस्यहरूलाई वितरण गर्ने ऋणको अवधि कम्तिमा ३ महिनादेखि बढीमा १ वर्षसम्म रहेको छ ।

४.२.१ सदस्यहरूमा ऋण वितरणको अवस्था (Condition of Loan Distribution on the Members)

यस सहकारी संस्थाको सदस्यता प्राप्त गरिसकेपछि विभिन्न आयमूलक तालिमहरू दिने गरेको पाइयो । यस संस्थाले स्थानीय समुदायलाई बचत, व्यवसाय र विनाधितो सामूहिक रूपमा ऋण दिने गरेको पाइयो । यस सहकारी संस्थाले विशेष गरेर पशुपालन खाद्यान्न तथा तरकाली खेती, बालबालिकाको शिक्षा, उन्नत बिउ तथा मलखाद खरिद गर्न, वैदेशिक रोजगार स्वास्थ्य जस्ता विभिन्न उद्देश्यको आधारमा ऋण दिने गरेको पाइयो । यस सहकारी संस्थाले आ.व. २०७१/०७२ मा जम्मा रू. २ करोड, ४८ लाख ७३ हजार ९ सय ५० ऋण लगानी गरेको पाइयो । यस सहकारी १६ प्रतिशत दरले ऋण लगानी गरेको पाइयो ।

तालिका ४.३

सावा, ऋण र बाँकीको अवस्था

आ.व.	सावाँ रू.	ऋण रू.	असुली रू.	बाँकी रू.
२०७१/०७२	३०,०६७,३७१	२,४८,७३,९५०	२,१०,१८,४८८	३८,५५४,६२२

स्रोत : लेखा परीक्षण प्रतिवेदन (२०७१/०७२)

तालिका ४.३ का अनुसार आ.व.२०७१/०७२ मा सहकारीमा आवद्ध सदस्यहरूले ऋण रू.२,४८,७३,९५० लिएको देखियो जसमा रू.२,१०,१८,४८८ असुली र रू.३८,५५४,६२२ बाँकी रहेको प्रतिवेदनले देखाएको छ ।

४.२.२ ऋण विवरणको क्षेत्रगत विवरण (Sectorise Details of Loan Distribution)

यस सहकारी संस्थाले कृषि, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, वैदेशिक रोजगार, जग्गा खरिद तथा घर बनाउनका लागि ऋण दिने गरेको पाइयो । कृषिअन्तर्गत पशुपालन, मौरीपालन, माछापालन, कुखुरा पालन, मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेती र खाद्यन्न खेती पर्दछ । व्यापारमा सामान्य खालका किराना पसल, कपडा पसल, औषधी पसल र होटलहरू पर्दछन् । यस सहकारीको आ.व.२०७१/०७२ मा विवरण गरेको ऋणको विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.४

ऋण विवरणको क्षेत्रगत विवरण आ.व.२०७१/०७२

क्र.सं.	विवरण	लगानी गरेको रकम रू.	प्रतिशत
१	कृषि	१०,९४,४५,३८	४४
२	व्यापार	७५,६२,१८५	३०.४
३	शिक्षा	२४,८७,३९५	१०
४	स्वास्थ्य	५,४०,४०५	२.१७
५	वैदेशिक रोजगार	९९४९७०	६
६	जग्गा खरिद	११,००,६६५	४.४२
७	भवन निर्माण	१२,४३,७९२	५
	जम्मा	२,४८,७३,९५०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.४ मा सहकारी संस्थाले दिँदै आएको ऋण विवरणलाई क्षेत्रगत रूपमा देखाइएको छ। उक्त तालिकाअनुसार आ.व.२०७१/०७२ मा जम्मा रू. २,४८,७३,९५० ऋण वितरण गरेकोमा कृषि क्षेत्रमा रू.१,०९,४४,५३८ जम्मा वितरणको ४४ प्रतिशत ऋण वितरण गरेको पाइयो। त्यसैगरी व्यापारमा रू.७५,६२,१८५ प्रतिशत ऋण वितरण गरेको पाइयो। त्यसैगरी शिक्षामा रू.२,४८,७३९५, स्वास्थ्यमा रू.५,४०,४०५, वैदेशिक रोजगारमा रू. ९,९४,९७०, जग्गा खरिदमा रू.११,००,६६५ र भवन निर्माणमा रू. १२,४३,७९२ वितरण गरेको पाइयो जसको प्रतिशत ४४,३०.४, १०, २.१७, ४, ४.४२ र ५ प्रतिशत रहेको छ। सबैभन्दा कृषि क्षेत्रमा ४४ प्रतिशत र सबैभन्दा थोरै स्वास्थ्य क्षेत्रमा २.१७ प्रतिशत लगानी गरेको पाइयो।

४.२.३ उत्तरदाताको उमेर, जात, धर्म र पेसागत विवरण (Age, Caster, Religious, Occupation Details of Respondent)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेको सहकारीमा संलग्न भएका पेसामा आवद्ध भएका सदस्यहरूको अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा रहेको उमेर समूह, जातीय विवरण, पेसा सम्बन्धी विवरण र आर्थिक विवरणलाई निम्नानुसार देखाइएको छ।

४.२.३.१ उत्तरदाताको उमेरगत विवरण (Age wise Details of Respondent)

सहकारी संस्थामा संलग्न भएका २६५ जना ऋणी सदस्य व्यवसायीहरूको (२० भन्दा तल, २०-३० वर्ष, ३०-४० वर्ष, ४०-५० वर्ष र ५० वर्ष माथिका) उमेर समूहको आधारमा अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त सदस्यहरूको उमेर समूह विवरणलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका ४.५

उत्तरदाताको उमेरगत विवरण, २०७२

क्र.सं.	उमेर समूह	महिला	पुरुष	जम्मा सङ्ख्या	प्रतिशत
१	२० भन्दा तल	११	१९	३०	११.३२
२	२०-३०	२४	३९	६३	२३.७०
३	३०-४०	३५	४५	८०	३०.१८
४	४०-५०	२१	३१	५२	१९.६२
५	५० भन्दा माथि	१७	२३	४०	१५.०९
	जम्मा	१०८	१५७	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.५ का अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न भएका जम्मा २६५ जना ऋणी सदस्यहरूमध्ये २० वर्षभन्दा कम उमेरका महिला हरूको सङ्ख्या ११ जना, पुरुष को सङ्ख्या १९ जना गरी जम्मा ३० जना, २०-३० वर्ष उमेर समूहका महिला सदस्य २४ जना पुरुष सदस्य ३९ जना गरी ६३ जना ३०-४० वर्ष उमेर समूहका महिला सदस्य ३५, पुरुष ४५ जना गरी ० जना, ४०-५० वर्ष उमेर समूहका महिला सदस्य २१ जना पुरुष सदस्य ३१ जना गरी जम्मा ५२ जना ५० वर्ष माथिका महिला सदस्य १७ जना पुरुष सदस्य २३ जना गरी जम्मा ४० जना रहेको पाइयो । सबैभन्दा बढी ३०-४० वर्ष उमेर समूहका ३०.१ प्रतिशत र सबैभन्दा कम २० वर्षभन्दा कम उमेर समूहका ११.३२ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.२.३.२ उत्तरदाताको जातिगत विवरण (Cast wise Details of respondent)

सोरहवा गा.वि.स.मा विविध जातजातिका मानिसहरूको बसोवास रहेको पाइए तापनि प्रमुख जातिहरू थारू, ब्राहमण, क्षेत्री, दलित र मगर लगायतका जातजातिले बसोवास गरेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न भएका स्थानीय व्यवसायी

सदस्यहरूको अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा पाइएको जातिगत विवरणलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.६
उत्तरदाताको जातजातिगत विवरण, २०७२

क्र.सं.	जात	महिला	पुरुष	जम्मा सङ्ख्या	प्रतिशत
१	जनजाति	४३	५६	९९	३७.३५
२	ब्राहमण/क्षेत्री	३३	४९	८२	३०.९४
३	दलित	१९	३१	५०	१८.८६
४	अन्य	१३	२१	३४	१२.८३
	जम्मा	१०८	१५७	२६५	१००

स्रोत : अध्ययन सर्वेक्षण, २०७३ ।।

तालिका ४.६ का अनुसार अध्ययनमा समावेश गरिएका सदस्यहरूको जातीय स्वरूपलाई देखाइएको छ । जसमा जनजाति महिला सदस्य ४३ जना र पुरुष ५६ जना गरी जम्मा ९९ जना रहेको पाइयो । त्यसैगरी ब्राहमण क्षेत्री महिला व्यवसायी सदस्य ३३ जना र पुरुष ४९ जना गरी जम्मा ८२ जना रहेको पाइयो। दलित महिला सदस्य १९ जना र पुरुष ३१ जना गरी जम्मा ५० जना रहेको पाइयो र अन्य जातजातिमा महिला सदस्य १३ जना र पुरुष २१ जना गरी जम्मा ३४ जना रहेको पाइयो । सबैभन्दा धेरै जनजाति ३७.३५ प्रतिशत र सबैभन्दा कम अन्य जातिहरू १२.३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.२.३.३ उत्तरदाताको धार्मिक विवरण (Religious Details of Respondent)

सोरहवा गा.वि.स.मा विभिन्न धर्मावलम्बी रहेको पाइए तापनि यहाँको मुख्य धर्म हिन्दु, क्रिश्चियन र बौद्ध रहेका छन् । अध्ययनमा समावेश भएका सहकारीमा संलग्न सदस्य व्यवसायहरूको अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा पाइएको धार्मिक विवरण तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.७

उत्तरदाताको धार्मिक विवरण, २०७२

क्र.सं.	धर्म	महिला	पुरुष	जम्मा सङ्ख्या	प्रतिशत
१	हिन्दु	८१	११७	१९८	७४.७१
२	क्रिश्चियन	१५	१७	३१	११.६९
३	बौद्ध	८	११	१९	७.३६
४	अन्य	५	१२	१७	६.४१
	जम्मा	१०९	१५६	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.७ मा समावेश भएका सदस्यहरूमध्ये १९८ जना हिन्दु धर्म मान्ने, ३१ जना क्रिश्चियन धर्म मान्ने, १९ जना बौद्ध धर्म मान्ने र १७ जना अन्य धर्म मान्ने रहेको पाइयो । धार्मिक स्वरूपमा सबैभन्दा धेरै हिन्दु धर्म मान्ने ७४.७१ रहेको पाइयो भने सबैभन्दा कम धर्म मान्ने ६.४१ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.२.३.४ घरको अवस्था (Status of the House)

जब मानिसहरूको आम्दानीमा परिवर्तन हुन्छ, तब मानिसका हरेक क्रियाकलापमा परिवर्तन हुन्छ । बचत तथा पात्र ऋण सहकारी संस्थासँग कारोबारका कारण व्यवसायिक आयमा वृद्धि भएको र जसले गर्दा सदस्यको शिक्षा, स्वास्थ्य, टिकाउपूर्ण वस्तुको उपभोगको वृद्धिका साथै उनीहरूको जसको बनावटमा पनि परिवर्तन आएको देखिन्छ । सहकारीमा संलग्न हुनु अघि र पछिको अवस्था सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.८

उत्तरदाताको घरको अवस्था, २०७२

क्र.सं.	विवरण	संलग्न अधि		संलग्न पछि	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	पक्की	७१	२६.७९	११६	४३.७७
२	कच्ची	१८५	६९.८१	१४९	५६.२२
३	भाडाको	९	३.३९	-	-
	जम्मा	२६५	१००	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.८ का अनुसार सहकारीमा संलग्न हुनु अधि र संलग्न भएपछि सदस्यहरूको घरको अवस्था प्रस्तुत गरिएको छ । सहकारीमा संलग्न हुनु अधि २६.७ प्रतिशत सदस्यको पक्की घर ६९.८ प्रतिशत कच्ची घर ३.३ प्रतिशत, भाडाको घरमा बस्ने गरेकोमा संलग्न भएपछि ४३.७७ सदस्यको पक्की घर ५६.२२ प्रतिशतको कच्ची घर र भाडामा बस्ने सदस्य नरहेको पाइयो ।

४.२.३.५ शौचालयको अवस्था (Status of the Toilet)

प्रत्येक घरका लागि शौचालय अनिवार्य आवश्यकता हो । तर पनि सबै घरमा चेतनाको अभावले विगतमा शौचालयको प्रयोग व्यवस्थित थिएन । वर्तमान समयमा शौचालयको आवश्यकता र महत्त्वलाई महसुस गरी र नेपाल सरकारको दिशामुक्त अभियानका कारण यसको निर्माण कार्यमा चासो दिएको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अधि र पछिको शौचालयको अवस्था तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.९

उत्तरदाताको शौचालयको अवस्था, २०७२

क्र.सं.	विवरण	संलग्न अधि		संलग्न पछि	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	आधुनिक	१६३	६१.५	२२४	८४.५२
२	परम्परागत	९५	३५.८	४१	१५.४७
३	शौचालयविहीन	७	२.६	-	-
	जम्मा	२६५	१००	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.९ का अनुसार सहकारीमा संलग्न हुनु अधि र संलग्न पछिको शौचालयको अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ । सहकारीमा संलग्न हुनु अधि सदस्यको आधुनिक शौचालय ६१.५ प्रतिशत, परम्परागत शौचालय ३५.८ प्रतिशत र शौचालयविहीन २.६ प्रतिशत रहेकोमा सहकारीमा संलग्न भएपछि शौचालयविहीन नपाइएको आधुनिक शौचालय भएका ८४.५ प्रतिशत र परम्परागत शौचालय भएका १५.४ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.३ ऋणका स्रोतहरू ऋण लिनुको उद्देश्य र ब्याजदर सम्बन्धी प्रक्रिया (Sources of Loan, objective of Loan and Interest rate)

यस अध्ययनमा ऋण लिई व्यवसाय सञ्चालन गरेका सदस्यहरूको सहकारीमा आवद्ध हुनु अधि र आवद्ध भएपछिको ऋणका स्रोतहरू, ऋण लिनुको उद्देश्य र ब्याजदर सम्बन्धी प्रक्रियालाई छुट्टाछुट्टै शीर्षक दिइएको छ ।

४.३.१ ऋणका स्रोतहरू (Sources of Loan)

अध्ययनमा समावेश भएका ऋणी सदस्यहरू सहकारीमा संलग्न हुनु अधि र पछिको ऋणको स्रोतहरू सहकारी बैंक तथा वित्तिय सङ्ख्या, साहु महाजन र छरछिमेकी इष्टमित्र रहेको पाइयो । अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा अध्ययनमा समावेश भएका व्यवसायी सदस्यहरूको ऋण लिने स्रोतको विवरणलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१०

सहकारीमा आवद्ध हुनु अघि र पछिका ऋणका स्रोतहरू, २०७२

क्र.सं.	विवरण	आवद्ध हुनु अघि		आवद्ध भएपछि	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सहकारी सङ्ख्या	-	-	१६९	६३.७७
२	बैंक तथा वित्तिय संस्था	१०३	३८.८६	६३	२३.७७
३	साहु महाजन	१२७	४७.९३	२१	७.९२
४	अन्य	३५	१३.२०	१२	४.५२
	जम्मा	२६५	१००	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१० का अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा परेका सहकारीमा संलग्न सदस्यहरू सहकारीमा आवद्ध हुनु अघि सबैभन्दा बढी ४७.९३ प्रतिशत ऋण लिएको पाइयो । बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट ३८.८६ प्रतिशत ले र अन्य छरछिमेकी र इष्टमित्रबाट १३.२० प्रतिशत ऋण लिने गरेको पाइयो भने सहकारीको स्थापना पश्चात सबैभन्दा बढी सहकारीबाट ६३.७७ प्रतिशत साहुमहाजनबाट ७.९ प्रतिशत, बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट २३.७७ र सबैभन्दा कम अन्यबाट ४.५२ प्रतिशत ऋण लिने गरेको पाइयो ।

४.३.२ ऋणका विभिन्न स्रोतका लागि ब्याजदर (Interest Rate for Various Sources of Loan)

सहकारीमा संलग्न भएका ऋणी व्यवसायी सदस्यहरूले यस संस्थामा संलग्न हुनु अघि विभिन्न क्षेत्रबाट ऋण लिने गरेको पाइयो । ऋणका स्रोतअनुसार ब्याजदरमा फरक पर्ने हुनाले सहकारी र अन्य स्रोतको ब्याजदर सम्बन्धी व्यवस्थालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.११

ब्याजदर सम्बन्धी व्यवस्था, २०७१

क्र.सं.	ऋणका स्रोत	ब्याजदर (प्रतिशतमा)
१	सहकारी	१६
२	बैंक तथा वित्तीय संस्था	१५
३	साहुमहाजन	२४
४	अन्य	२३

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.११ काअनुसार अध्ययन क्षेत्रमा परेका सहकारीमा संलग्न सदस्यहरूले विभिन्न स्रोतबाट ऋण लिने गरेको पाइएको छ । ऋणको स्रोतअनुसार ब्याजदरमा फरक परेको पाइन्छ । सहकारीबाट ऋण लिँदा १६ प्रतिशत, बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट १५ प्रतिशत, साहु महाजनबाट २४ प्रतिशत र अन्यबाट २३ प्रतिशत ब्याजदर लिने गरेको पाइयो ।

४.३.३ सहकारी संस्थाबाट ऋण लिनुको उद्देश्य (Objective of Taking Loan from Co-operative)

यस सहकारी संस्थाले कृषि, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, वैदेशिक रोजगार भवन निर्माण, जग्गा खरिदका लागि ऋण दिने गरेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा परेका सहकारीमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूले कुन-कुन उद्देश्यका लागि कति ऋण लिँदा रहेछन् भन्ने कुराको अध्ययन गरिएको थियो जसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१२

ऋण लिनुको उद्देश्य सङ्ख्या (प्रतिशतमा), २०७१

क्र.सं.	ऋण लिनुको उद्देश्य	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	कृषि शिक्षा, व्यापार	६१	२३
२	व्यापार र जग्गा खरिद	१०८	४१
३	कृषि र शिक्षा	५५	२१
४	उपभोग र व्यापार	२३	९
५	जग्गा खरिद र कृषि	१८	६
	जम्मा	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१२ का अनुसार सहकारीमा संलग्न सदस्यहरूले विभिन्न प्रयोजनका लागि ऋण लिएको पाइएको थियो जसमध्ये कृषि र स्वास्थ्यको लागि ६१ जनाले, व्यापार र जग्गा खरिदको लागि १०८ जनाले, कृषि र शिक्षाका लागि ५५ जनाले, उपभोग र व्यापारका लागि २३ जनाले र जग्गा खरिद र कृषिका लागि १८ जनाले ऋण लिएको पाइयो ।

४.३.४ ब्याजदर सम्बन्धी प्रतिक्रिया (Response about Interest Rate)

यस अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारी संस्थामा संलग्न सदस्यहरूले अन्य ऋण लिने स्रोतभन्दा कम ब्याजदर, भरपर्दो रूपमा सुविधा प्राप्त गर्ने मौका पाएका थिए । उनीहरू साहुमहाजनको चर्को ब्याजदरमा ऋण लिनुपर्ने बाध्यताबाट छुटकारा मिलेको पाइयो । यसलाई तलको तालिकामा देखाइन्छ ।

तालिका ४.१३

ब्याजदर सम्बन्धी प्रतिक्रिया, २०७३

क्र.सं.	प्रतिक्रिया	संलगन व्यवसयी सदस्य	प्रतिशत
१	महँगो छ	-	-
२	सामान्य छ	११६	४३.७७
३	अन्य वित्तिय संस्थासँग बराबर छ	६६	२४.९०
४	सस्तो छ	८३	३१.३२
	जम्मा	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१३ का अनुसार अध्ययनमा समावेश ऋणी सदस्यहरूबाट लिएको प्रक्रियामा संस्थाले उपलब्ध गराएको ऋणको ब्याजदर महँगो छ भन्ने सदस्य नभएको पाइएको थियो । सामान्य छ भन्नेमा ४३.७७, सस्तो छ भन्ने ३१.३२ र अन्य वित्तिय संस्थासँग बराबर छ भन्ने २४.९० प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.३.५ उत्तरदाताको आर्थिक अवस्था (Economic condition of Respondent)

यस अध्ययनको मुख्य विषय अथवा उद्देश्य भनेको सहकारीमा संलग्न भई ऋण लिई व्यवसाय गर्ने सदस्यहरूको सहकारीमा संलग्न अधि र पछिको आर्थिक अवस्थाको बारेमा अनुसन्धान गर्नु हो । यसका साथै ती सदस्यहरूको भूमिको वितरणको अवस्था, आम्दानी, खर्च बचत र अन्य कुरालाई निम्नानुसार देखाइएको छ ।

४.३.५.१ भूमि स्वामित्व (Land Ownership)

यहाँ भूमिको वितरणलाई कट्टाको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । भूमिको वितरण भन्नाले सदस्यहरूले आफ्नो स्वामित्वमा प्रयोग गरेको जग्गाको मात्रा हो । अध्ययन क्षेत्रमा भूमिको वितरणको अवस्था भएको छ भन्ने सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा, अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकाद्वारा प्रष्ट पारिएको छ ।

तालिका ४.१४

भूमिको वितरणको मात्रा, २०७२

क्र.सं.	भूमिको मात्रा (कठामा)	संलग्न हुनु अधिको व्यवसायी सदस्य		संलग्न भएपछिको व्यवसायी सदस्य	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	भूमिहीन	१५	५.६६	३	१.१३
२	०-१०	६४	२४.१५	४५	१६.९८
३	१०-२०	७२	२७.१६	५९	२२.२६
४	२०-३०	४९	१८.४९	६५	२४.५२
५	३०-४०	३१	११.६९	४०	१५.०९
६	४०-५०	२१	७.९२	२९	१०.९४
७	५०-६०	१०	३.७७	१६	६.०३
८	६० भन्दामाथि	३	१.१३	८	३.०१
	जम्मा	२६५	१००	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१४ मा सदस्यहरूको आफ्नो स्वामित्व वा आफ्नो नाममा भएको जग्गा सम्बन्धी १५ जना रहेका थिए भने सबैभन्दा बढी धेरै १० देखि २० कठामम्म जग्गा हुने २७.१६ प्रतिशत रहेको पाइएको थियो । यस संस्थामा संलग्न भूमिहीनको सङ्ख्या घटेर ३ मा झरेको पाइयो र सबैभन्दा धेरै २० देखि ३० कठामम्म हुने २४.५२ प्रतिशत रहेको पाइयो । जुन संलग्न हुनु अघि १८.४९ प्रतिशत मात्र रहेको थियो ।

४.३.५.२ आम्दानीको अवस्था (Status of Income)

यस अकल बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा आबद्ध भई ऋणी सदस्यहरूको पेसागत आम्दानी र तहगत आम्दानीको अवस्थालाई देखाइएको छ ।

४.३.५.३ पेसागत आम्दानी (Occupational Annual Income)

यस अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न भई ऋणी सदस्यहरू पशुपालन, उखु खेती, केरा खेती, मौरीपालन तथा बेमौसमी तरकारी खेती, किराना पसल तथा फेन्सी पसल, तरकारी पसल, औषधी पसल, होटल व्यवसाय, ब्यूटीपार्लर व्यवसायमा संलग्न भई आम्दानी गरेको पाइयो । उल्लिखित पेसाबाट अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा सदस्य व्यवसायीहरूले प्राप्त गरेको आम्दानीलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१५

सदस्यहरूको वार्षिक आम्दानी, २०७२

क्र. सं.	व्यवसाय	संलग्न हुनु अघिको व्यवसायी सदस्य			संलग्न भए पछिको व्यवसायी सदस्य		
		सङ्ख्या	जम्मा आम्दानी रू.	प्रतिशत	सङ्ख्या	जम्मा आम्दानी रू.	प्रतिशत
१	पशुपालन	४५	२६९४००	१६.६४	४५	४९१५७००	१७.२३
२	उखु खेती	१३	११५३०००	७.१२	१३	१९५५५००	६.८५
३	केरा खेती	१९	१२१५५००	७.५१	१९	२११३०००	७.४१
४	मत्स्यपालन	११	७४०८००	४.५६	११	१११८८०००	३.९२
५	मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी	३५	१३१८०००	८.१४	३५	२३३५५५०	८.१९
६	कपडा तथा फेन्सी पसल	१३	१५२०३००	९.३९	१३	२६१५६००	९.१७
७	तरकारी पसल	१५	६५००००	४.०१	१५	१११३०००	३.९०
८	कुखुरा पालन	२७	१५६०००	९.६७	२७	२८८५४००	१०.११
९	किराना पसल	५४	२७१६२००	१९.७८	५४	४६०६२००	१६.१५
१०	औषधी पसल	५	४२५०००	२.६२	५	८११३००	२.८४
११	होटल व्यवसाय	२१	१७५००००	१०.८१	२१	३११२६५०	१०.९१
१२.	ब्यूटीपार्लर	७	५३५०००	३.३०	७	९३२८००	३.२७
जम्मा		२६५	१६१८२८००	१००	२६५	२८५१५५००	१००
औसती प्रति सदस्य आम्दानी रू.		६१०६७.१६				१०७६०५.६६	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१५ मा अध्ययन समावेश भएका सदस्यहरूको सहकारीमा संलग्न भए पश्चात वार्षिक आम्दानी रू. २,८५,१५,५०० र औषत प्रतिसदस्य वार्षिक आम्दानी रू. १०७६०५.६६ रहेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अघि वार्षिक आम्दानी रू.१,६१,८२,८०० औषत प्रतिसदस्य आम्दानी रू.६१,०६७.१६ रहेको पाइयो । सबैभन्दा बढी आम्दानी पशुपालनबाट १७.२३ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आम्दानी औषधी पसलबाट २.८४ प्रतिशत रहेको पाइयो । सहकारीबाट ऋण लिई व्यापार व्यवसाय गर्दाको आम्दानी पहिलेको भन्दा बढिरहेको पाइयो ।

५.३.५.४ तहगत आम्दानी (Level wise Annual Income)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका संलग्न ऋणी सदस्यहरूको सहकारीमा संलग्न हुनु अघि र संलग्न पछिको आम्दानी विवरणस्थिति विवरणलाई गरिएको थियो । अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त वार्षिक आम्दानी विवरणलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१६

तहगत वार्षिक आम्दानी, २०७२

क्र.सं.	वार्षिक आय रू. ०००	संलग्न हुनु अघिको व्यवसायी सदस्य		संलग्न भए पछिको व्यवसायी सदस्य	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	०-५०	१२१	४५.६६	३०	११.३२
२	५०-१००	६३	२३.७७	३४	१२.८३
३	१००-१५०	३७	१३.९६	४२	१५.८४
४	१५०-२००	२३	८.६७	५४	२०.३७
५	२००-२५०	१५	५.६	८२	३०.९४
६	२५० भन्दा माथि	६	२.२६	२३	८.६७
	जम्मा	२६५	१००	२६५	१००

स्रोत : अध्ययन सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१६ का अनुसार अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको वार्षिक आम्दानी सहकारीमा हुनु अघि र पछि के कति छ भन्ने कुराको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनअनुसार रू. ० देखि रू. ५० हजारसम्म आम्दानी हुने संलग्न हुनु अघि १२१ जना थिए भने संलग्न पश्चात ३० मा भएको छ । सबैभन्दा धेरै ८२ जनाको रू. २ लाख देखि रू. २ लाख ५० हजारसम्म आम्दानी रहेको पाइयो ।

४.३.५.५ आयमा सहकारीबाट प्राप्त ऋण लगानीको योगदान (Contribution of Investment to Income form the Loan Received from Co-operative)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न भएका ऋणी सदस्यहरूको पशुपालन, उखु खेती, मत्स्यपालन, मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेती, किराना पसल, औषधी पसल, होटल व्यवसाय, ब्यूटीपार्लर व्यवसायबाट वार्षिक आमदानी रू.२,८५,१५,५०० भए पनि यो सबै आम्दानी सहकारीबाट प्राप्त ऋण लगानीको मात्र नभई सम्पूर्ण तथा कुल लगानीको योग थियो । यसलाई तलको तालिकाबाट यसरी देखाइन्छ ।

तालिका ४.१७

कुल आयमा सहकारीबाट प्राप्त ऋण लगानीको योगदान, २०७२

क्र.सं.	भूमिको मात्रा	जम्मा आम्दानी (रू.मा)	ऋण लगानीबाट प्राप्त आम्दानी (रू.मा)	ऋण लगानीबाट प्राप्त भएको हिस्सा (प्रतिशत)
१	पशुपालन	४९१५७००	२७०३६५०	५५.००
२	उखु	१९५५५००	९९७३००	५०.९९
३	केरा खेती	२११३०००	१०९८७६०	५२.००
४	मत्स्यपालन	१११८८००	५१४६५०	४६.००
५	कुखुरापालन	२८८५४००	१८७५५१०	६५.००
६	मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेती	२३३५५५०	१३५४६३०	५८.००
७	किराना पसल	४६०६२००	२४१५१५०	५२.४३

८	कपडा तथा फेन्सी पसल	२६१५६००	१६३०८००	६२.३७
९	तरकारी पसल	१११३०००	६३५५००	५७.०९
१०	औषधी पसल	८११३००	४५०३५०	५५.५०
११	होटल व्यवसाय	३११२६५०	१९९२५००	६४.०१
१२	ब्यूटीपार्लर	९३२८००	६३१२००	६७.६६
	जम्मा	२८५१५५००	१६३००००	५७.१६
	औसत आम्दानी (रू.)	१०७६०५.५६	६१५०९.४३	५७.१६

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१७ मा सहकारीको ऋण लगानीबाट प्राप्त आम्दानीलाई देखाइएको छ । विभिन्न किसिमको व्यवसायमा संलग्न व्यवसायीहरूले सहकारीबाट ऋण लिएर व्यवसाय गरेको पाइयो । पशुपालन व्यवसाय गर्ने सदस्यहरूको जम्मा आम्दानीको ५५ प्रतिशत आम्दानी सहकारीको कारणबाट भएको पाइयो । त्यसैगरी उखु, केरा, मत्स्यपालन, मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेती, किराना पसल, कपडा तथा फेन्सी पसल, तरकारी पसल, औषधी पसल, होटल व्यवसाय तथा ब्यूटीपार्लर गर्ने सदस्यहरू क्रमशः ५०.९९, ५२.००, ४६.००, ६५.००, ५८.००, ५२.४३, ६२.३७ ५७.०९, ५५.५०, ६४.०१, ६७.६६ प्रतिशत आम्दानी सहकारीको कारण भएको पाइयो । समग्रमा सहकारीबाट प्राप्त ऋण लगानीले आम्दानीमा गरेको बृद्धि वा कुल आम्दानिमा पुऱ्याएको योगदान ५७.१६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.३.५.६ खर्चको अवस्था (Condition of Expenditure)

यस अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा संलग्न भएका ऋण लिई व्यवसाय गर्ने व्यवसायी सदस्यहरूको घरको परिवारको क्षेत्रगत खर्च तल देखाइएको छ ।

४.३.५.७ घर परिवारको क्षेत्रगत वार्षिक खर्च (Sectorwise Annual Expenditure of Family)

अध्ययनमा समावेश भएका ऋणी सदस्यहरू संलग्न हुनु अघि र संलग्न पश्चात व्यवसायी सदस्यहरूको घर परिवारले विभिन्न क्षेत्रमा आफ्नो खर्च गरेका पाइयो । यसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१८

घरपरिवारको वार्षिक खर्च, २०७२

क्र.सं.	खर्च विवरण	संलग्न हुनु अघि		संलग्न भए पछि	
		खर्च रकम (रु.मा)	प्रतिशत	खर्च रकम (रु.मा)	प्रतिशत
१	उपभोग	२७५५८५५	३१.४१	४०५०८००	३३.६५
२	शिक्षा	२३३५२४५	२६.६१	३३८५४६०	२८.१२
३	स्वास्थ्य	९८०७५०	११.१७	११०५५१५	९.१८
४	चाडपर्व	१८२५४१६	२०.८०	२३४९८५०	१९.५०
५	अन्य	८७५३६५	९.९७	११४५६७५	९.५१
जम्मा खर्च (रु.)		८७७२६३१	१००	१२०३७३००	१००
औसत प्रति व्यक्ति खर्च (रु.)		३३१०४.२६		४५४२३.७७	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१८ का अनुसार सहकारीमा संलग्न भएका ऋणी सदस्यहरूको वार्षिक खर्च विवरण देखाइएको छ । आबद्ध भए पश्चात सदस्य व्यवसायीहरूको जम्मा वार्षिक खर्च रु.१२०,३७३०० र औसत प्रतिव्यक्ति खर्च रु.४५,४२३.७७ रहेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न भए पश्चात व्यवसायी सदस्यहरूले उपभोग, शिक्षा, स्वास्थ्य, चाडपर्व र अन्य क्रमशः ३३.६५, २८.१२, ९.१८, १९.५० र ९.५१ प्रतिशत रकम खर्च गरेको पाइयो

भने सहकारीमा संलग्न हुनु अघि वार्षिक खर्च रू.८७,७२,६३१ र औसत वार्षिक खर्च रू.३३१०४.२६ रहेको पाइयो ।

४.३.५.८ घर परिवारको वार्षिक बचत (Level wise Annual Income of Household)

सहकारी मान्यताअनुसार बचत भन्नाले आम्दानीबाट खर्च गर्ने रकममा कटौती गरी जम्मा गरेको रकम नै बचत हो । अध्ययनमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूको आफ्नो आम्दानीबाट वार्षिक रूपमा कति बचत गर्दा रहेछन् भनी अध्ययन गरिएको थियो । अध्ययन सर्वेक्षणको समयमा प्राप्त वार्षिक बचतको विवरणलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१९

घर परिवारको वार्षिक बचत, २०७२

क्र.सं.	वार्षिक बचत (रू.)	संलग्न हुनु अघि		संलग्न भए पश्चात	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१०००-२००००	८४	३१.६९	३५	१३.२०
२	२००००-४००००	६३	२३.७७	६१	२३.०१
३	४००००-६००००	४५	१६.९८	५८	२१.८८
४	६००००-८००००	३४	१२.८३	४३	१६.२२
५	८००००- १०००००	२१	७.९२	२९	१०.९४
६	१०००००-१२०००००	१३	४.९०	२३	८.६७
७	१२०००० भन्दामाथि	५	१.८८	१६	६.०३
जम्मा		२६५	१००	२६५	१००
जम्मा वार्षिक बचत (रू.)		७४१०१६९	४५.७९	१६४७८२००	५७.७८
औसत वार्षिक बचत (रू.)		२७९६२.९०		६२१८१.८८	

स्रोत : अध्ययन सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.१९ का अनुसार अध्ययनमा संलग्न भएका सदस्यहरूको सहकारीमा संलग्न पश्चात वार्षिक बचत रू.१००० देखि रू. २०,००० सम्म बचत गर्ने व्यवसायीहरू ३५ जना रहेको पाइयो । वार्षिक बचत रू.२०,००० देखि रू. ४०,००० बचत गर्नेहरूको सङ्ख्या ६१ जना, वार्षिक बचत रू.४०,००० देखि रू. ६०,००० सम्म बचत गर्ने ५८ जना, वार्षिक रू.६०,००० देखि ८०,००० सम्म बचत गर्ने ४३ जना, वार्षिक बचत रू.८०,००० देखि रू. १,००,००० सम्म बचत गर्ने २९ जना, वार्षिक रू. १,००,००० देखि रू. १,२०,००० सम्म बचत गर्ने २३ जना र रू. १,२०,००० माथि बचत गर्ने सदस्यहरू १६ जना रहेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न पश्चात सदस्यहरूले आफ्नो आम्दानीको ५७.७८ प्रतिशत बचत गरेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूले आफ्नो आम्दानीको ४५.७९ प्रतिशत बचत गरेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूको जम्मा वार्षिक बचत रू.७४,१०,१६९ र औसत वार्षिक बचत रू. २७,९६२.९० रहेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न भए पश्चात सदस्यहरूको वार्षिक बचत रू.१,६४,७८,२०० र औसत वार्षिक बचत रू.६२,१,८१.८८ रहेको पाइयो ।

४.३.६ शैक्षिक अवस्था (Educational Condition)

शिक्षा विकासको आधार हो । शिक्षाले मानिसलाई अँध्यारोबाट उज्यालोतिर लैजान्छ । शिक्षाले मानिसलाई असल नागरिक बनाएर जीवनयापन गर्न सिकाउनुका साथै मानिसलाई सर्वपक्षको विकास गर्न सहयोग गर्दछ । शिक्षाविना सभ्य र समुन्नत समाजको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । यस अध्ययनमा सहकारी संस्थामा संलग्न हुनु अघि र पछिको व्यवसायीहरूको शैक्षिक अवस्था, उनीहरूका बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था, उनीहरू पढ्ने विद्यालय (निजी र सरकारी) का बारेमा अध्ययन गरिएको थियो । जसलाई छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा देखाइएको छ ।

४.३.६.१ उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Respondent)

अध्ययनमा संलग्न ऋणी सदस्यहरू शैक्षिक अवस्थालाई निरक्षर र साक्षरताको आधारमा अध्ययन सर्वेक्षण गरिएको थियो । निरक्षर भन्नाले साधारण पढ्न लेख्न

नसकने र साक्षर भन्नाले औपचारिक शिक्षा प्राप्त नगरे तापनि प्रौढ शिक्षा पढेकाहरू सामान्य रूपमा पढ्न, लेख्न र औपचारिक शिक्षा हासिल गरेकालाई बुझिन्छ। अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त शैक्षिक विवरणलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका ४.२०

उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था, २०७२

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	निरक्षर	३१	११.६९
२	साक्षर	२३४	८८.३०
	जम्मा	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३।

तालिका ४.२० का अनुसार अध्ययनमा समावेश भएका सहकारीमा संलग्न सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई निरक्षर र साक्षरको आधारमा देखाइएको छ। निरक्षर ११.६९ र साक्षर ८८.३० प्रतिशत सदस्य रहेको पाइयो।

४.३.६.२ उत्तरदाताको तहगत शैक्षिक अवस्था (Level wise Educational Status of Respondent)

अध्ययनमा समावेश गरिएका सदस्यहरूको वर्तमान शैक्षिक अवस्थालाई साक्षर, प्रा.वि., नि.मा.वि., मा.वि., उच्च मा.वि. र उच्च शिक्षाको तहमा विभाजन गरी अध्ययन सर्वेक्षण गरिएको थियो। जसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका ४.२१

उत्तरदाताको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७२

क्र.सं.	शैक्षिक तह	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	साक्षर	४२	१७.९४
२	प्रा.वि.	३८	१६.२३
३	नि.मा.वि.	५१	२१.७९
४	मा.वि.	६२	२६.४९
५	उच्च मा.वि.	३०	१२.८२
६	उच्च शिक्षा	११	४.७०
	जम्मा	२३४	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.२१ मा अध्ययनमा समावेश गरिएका सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई देखाइएको छ । जसअनुसार साक्षरमा १७.९४, प्रा.वि.मा १६.२३, नि.मा.वि. २१.७९, मा.वि. २६.४९, उच्च मा.वि. १२.८२ र उच्च शिक्षा ४.७० प्रतिशत रहेको पाइयो । मा.वि.तर्फ सबैभन्दा धेरै २६.४९ प्रतिशत र सबैभन्दा कम उच्च शिक्षामा ४.७० प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.३.६.३ उमेरको आधारमा बालबालिकाको सङ्ख्या (Number of Children on the Basis of Age)

यस अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूका बालबालिकाको उमेर समूहलाई हेरिएको छ । जसमा ० देखि १५ वर्षसम्मका बालबालिकालाई मात्र समेटिएको छ । १५ वर्षभन्दा माथिको उमेर बालबालिकाको उमेर समूहमा नपर्ने भएकाले उक्त उमेर समूहलाई लिइएको छैन । यसरी उमेरगत आधारमा बालबालिकाको सङ्ख्यालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२२

बालबालिकाको उमेरगत विवरण, २०७२

क्र.सं.	उमेर वर्ष	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	०-५	१०६	२७.६७
२	५-१०	१५५	४०.४६
३	१०-१५	१२२	३१.८५
	जम्मा	३८३	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.२२ का अनुसार नमुना छनोटमा परेका सहकारी संस्थामा संलग्न भएका सदस्यहरूका ३८३ बालबालिकाहरू विभिन्न उमेर समूहमा रहेका छन् । जसमा ० देखि ५ वर्ष उमेर समूहका १०६ जना, ५ वर्षदेखि १० वर्ष उमेर समूहका १५५ र १० देखि १५ वर्ष उमेर समूहका १२२ जना रहेको पाइयो । सबैभन्दा बढी बालबालिका ५ देखि १० वर्ष उमेर समूहका ४०.४६ प्रतिशत सबैभन्दा कम ० देखि ५ वर्ष उमेर समूहका २७.६७ प्रतिशत रहेको पाइएको छ ।

४.३.६.४ बालबालिकाहरू पढ्ने शैक्षिक संस्था सम्बन्धी विवरण (Details of Educational Institution Studying Children)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूको बालबालिकाहरूको अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा पढ्दै गरेको शैक्षिक सङ्ख्या सम्बन्धी गरेको अध्ययनमा सरकारी र निजी गरी छुट्टाइएको थियो । यस अध्ययनमा ५ देखि १५ वर्ष भित्रका बालबालिकाको शैक्षिक तहलाई समेटिएका थियो । ० देखि ५ वर्ष उमेर समूह विद्यालय उमेर समूह नभएका कारण तिनीहरूका बारेमा अध्ययनमा विश्लेषण गरिएको छैन किनकि हाम्रो देशको परिवेशमा औपचारिक शिक्षा ५ वर्ष पूरा भएपछि मात्र सुरु हुन्छ र १५ देखि माथिको बालबालिकाको उमेर समूहमा नपर्ने भएकाले यस अध्ययनमा ० देखि ५ वर्ष र १५ वर्ष माथिका समूहलाई समेटिएको छैन । यसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२३

शैक्षिक संस्था सम्बन्धी विवरण, २०७२

क्र.सं.	वार्षिक बचत	संलग्न हुनु अघि			संलग्न भए पश्चात		
		सङ्ख्या	बालबालिका सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	बालबालिका सङ्ख्या	प्रतिशत
१	निजी विद्यालय	-	-	-	-	-	-
२	सरकारी विद्यालय जाने	१६८	१७२	१७२	६२.०९	९३	३३.५७
३	निजी विद्यालय जाने	७३	७८	७८	२८.१५	१६५	५९.५६
४	दुवै जाने	२४	२७	२७	१७	१९	६.८५
	जम्मा	२६५	२७७	१००	२६५	२७७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.२३ काअनुसार अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न भएका ऋणी सदस्यहरूका बालबालिकाहरू पढ्ने शैक्षिक संस्था सम्बन्धी विवरण देखाइएको छ । सहकारीमा संलग्न सदस्यहरू ५ देखि १५ वर्षभित्रका सबै बालबालिकाहरू विद्यालय जाने गएको पाइयो । सहकारीमा संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूले ६२.०९ प्रतिशत बालबालिका सरकारी विद्यालयमा २८.१५ प्रतिशत बालबालिका निजी विद्यालयमा र ९.७४ प्रतिशत बालबालिका निजी र सरकारीमा पढाउने गरेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न भए पश्चात सदस्यहरूले ३३.५७ प्रतिशत सरकारी विद्यालयमा, ५९.५६ प्रतिशत निजी विद्यालय र ६.८५ प्रतिशत बालबालिका सहकारी र निजी दुवैमा पढाउने गरेको पाइयो ।

४.३.६.५ बालबालिकाको तहगत शैक्षिक विवरण (Level wise Educational Details of Children)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूका ५ वर्षदेखि १५ वर्षसम्मका सबै बालबालिका विद्यालय जाने तथा प्रा.वि.देखि मा.वि.सम्म अध्ययन सर्वेक्षणका समयमा पढ्दै गरेको पाइयो । बालबालिकाको तहगत शैक्षिक विवरणलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२४

बालबालिकाको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७२

क्र.सं.	विवरण	संलग्न व्यवसायी सदस्यहरू	
		सङ्ख्या	प्रतिशत
१	विद्यालय नजाने	-	-
२	प्रा.वि.	१०८	३८.९८
३	नि.मा.वि.	१२६	४५.४८
४	मा.वि.	४३	१५.५३
	जम्मा	२७७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.२४ मा अध्ययनमा समावेश भएका सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरूको बालबालिकाको तहगत शैक्षिक विवरणलाई देखाइएको छ । सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरूका ५ देखि १५ वर्षसम्मका बालबालिकाहरू सबै विद्यालयमा जाने गरेको पाइयो । त्यसैगरी संलग्न बालबालिकाहरू प्रा.वि.मा ३८.९८ प्रतिशत, नि.मा.वि.मा ४५.४८ प्रतिशत र मा.वि.मा १५.५३ प्रतिशतले पढ्ने गरेको पाइयो ।

४.३.७ तालिम प्राप्त गर्नेको विवरण (Details of training Receiver)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सहकारीमा संलग्न ऋणी सदस्यहरूले आयमूलक/सीपमूलक र शिक्षामूलक/चेतनामूलक तालिम प्राप्त गरेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न सदस्यहरूले पात्र गरेका तालिम सम्बन्धी विवरणलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.७.१ सहकारीबाट प्राप्त सीपमूलक/आयमूलक तालिम प्राप्त गर्नेको विवरण (Details of Skillfull and Income Training Receiver)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका ऋणी सदस्यहरूले सहकारीमा संलग्न भएपछि विभिन्न खालका सीपमूलक/आयमूलक तालिमहरू पशुपालन, कुखुरापालन मत्स्यपालन, ब्यूटीसियन, सिलाई कटाई, तरकारी खेती, मौरीपालन सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको पाइएको थियो । अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा व्यवसायी सदस्यहरूले प्राप्त गरेका तालिम सम्बन्धी विवरण सङ्ख्या र प्रतिशतलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२५

सीपमूलक तथा आयमूलक तालिम प्राप्त गर्नेको विवरण, २०७२

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	तरकारी खेती सम्बन्धी तालिम	४९	१८.४९
२	पशुपालन सम्बन्धी तालिम	३५	१३.२०
३	कुखुरा पालन सम्बन्धी तालिम	३१	११.६९
४	मत्स्य पालन सम्बन्धी तालिम	१९	७.१६
५	केराखेती सम्बन्धी तालिम	२३	८.६७
६	ब्यूटीसियन सम्बन्धी तालिम	७	२.६४
७	सिलाई सम्बन्धी तालिम	२६	९.८१
८	मौरीपालन सम्बन्धी तालिम	२०	७.५४
९	मोजा बुनाई सम्बन्धी तालिम	२८	१०.५६
१०	सीपमूलक तालिम नलिएका	२७	१०.१८
	जम्मा	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.२५ मा सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरूले प्राप्त गरेका तालिम सम्बन्धी विवरणलाई देखाइएको छ । तालिमअनुसार तरकारी खेती, पशुपालन, कुखुरापालन, मत्स्यपालन, केरा खेती, ब्यूटीसियन, सिलाई कटाई, मौरीपालन, मोजा बुनाई, सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको पाइयो । यी क्रमशः १८.१९, १३.२०, ११.६९, ७.१६, ८.६७, २.६४, ९.८१, ७.५४, १०.५६ प्रतिशत रहेको पाइयो र १०.१८ प्रतिशत व्यवसायी सदस्यहरूले तालिम नै नलिएको पाइयो ।

४.३.७.२ चेतनामूलक/शिक्षामूलक तालिम पाउनेको विवरण (Details of Awareness Training Receiver)

सहकारी संस्थाले आफ्ना सदस्यहरूमा ऋण प्रवाह गर्नुको साथ साथै चेतनामूलक र शिक्षामूलक तालिम पनि प्रदान गरेको पाइयो जसमा विभिन्न किसिमका तालिम साक्षरता अभियान, सचेतना शिक्षा आदि सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा रहेका व्यवसायी सदस्यहरूले सहकारी आधारभूत तालिम, सहकारी शिक्षा नेतृत्व विकास, कानुनी सचेतना, महिला हिंसा सम्बन्धी, बालबालिका सम्बन्धी हक अधिकार, सुशासन, मानव अधिकार जस्ता विभिन्न चेतनामूलक तालिम प्राप्त गरेको पाइयो । अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त गरेको चेतनामूलक तालिमहरूको विवरण सङ्ख्या र प्रतिशत तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२६

चेतनामूलक/शिक्षामूलक तालिम पाउनेको विवरण २०७२

क्र.सं.	तालिमको विवरण	तालिम प्राप्त गरेको सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सहकारी आधारभूत तालिम	५८	२१.८८
२	सहकारी शिक्षा	४५	१६.९८
३	नेतृत्व विकास तालिम	२५	९.४३
४	कानुनी सचेतना	१६	६.०३
५	बालबालिका सम्बन्धी हक अधिकार	२१	७.९२

६	मानव अधिकार	१९	७.१६
७	प्रजनन स्वास्थ्य	३३	१२.४५
८	विभिन्न रोग विवरण सम्बन्धी	२७	१०.१८
९	शिक्षा चेतनामूलक तालिम नपाएका	२१	७.९२
	जम्मा	२६५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३ ।

तालिका ४.२६ का अनुसार सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरूले प्राप्त गरेको तालिम सम्बन्धी विवरणलाई देखाइएको छ । सहकारी आधारभूत तालिम लिने २१.८८ प्रतिशत, सहकारी शिक्षा सम्बन्धी तालिम लिने १६.९८ प्रतिशत, नेतृत्व विकास सम्बन्धी तालिम लिने ९.४३ प्रतिशत, कानुनी सचेतना तालिम लिने ९.०३ प्रतिशत, बालबालिका सम्बन्धी हक अधिकार सम्बन्धी तालिम लिने ७.९२ प्रतिशत, मानव अधिकार सम्बन्धी तालिम लिने ७.१६ प्रतिशत, प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम लिने १२.४५ प्रतिशत, विभिन्न रोग निवारण सम्बन्धी तालिम प्राप्त गर्ने १०.१८ प्रतिशत र शिक्षा चेतनामूलक तालिम नपाएका ७.९२ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.३.८ अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको उपलब्धीहरू (Achievement of Pragatishil Saving and Credit Co-Operative)

सहकारी संस्थाले प्रभावकारी मूल्याङ्कन तथा अनुगमन गर्नका लागि उपलब्धीलाई हेर्न आवश्यक रहेको छ । जसबाट आफ्नो लक्ष्य अनुरूप बढी उपलब्धीहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ र त्यो कार्यक्रम बढी सफल तथा प्रभावकारी उपलब्धीमूलक एवम् कार्यमूलक हुन्छ । त्यसैले माथिको अध्ययन अनुसन्धानमा सहकारी संस्थाको सकारात्मक प्रभाव रहेको पाइयो । नेपालको अर्थतन्त्रमा सहकारी, सरकारी र निजी क्षेत्रको भूमिकालाई स्वीकार गर्दै सहकारीलाई अर्थतन्त्रको खम्बाको रूपमा लिइएको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा जनजागरण अभिवृद्धि ल्याउन वित्तिय सेवा पुऱ्याउन, बचत गर्ने बानीको विकास गराउन, रोजगारीको सृजन गर्नु, कृषि क्षेत्रलाई आधुनिकीकरण गर्नु, विभिन्न समुदाय तथा जातजातिहरूलाई एउटै सूत्रमा आबद्ध गरी सामाजिक सहभागितामा वृद्धि गर्ने

जस्ता कार्यहरू गर्न सहकारी संस्थाको उल्लेखनीय भूमिका रहेको देखिन्छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त प्रस्तुत उपलब्धीहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ (स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३) ।

१. सहकारीमा संलग्न रहेका सदस्यहरूमा बचत गर्ने बानीको विकास भएको
२. सदस्यहरूमा सामुदायिक भावनाको विकास भएको
३. सदस्यहरूमा व्यवसायिक निर्णय गर्न सक्ने क्षमतामा वृद्धि भएको
४. सदस्यहरूको नेतृत्व विकास भएको
५. सदस्यहरूमा आत्म विश्वास वृद्धि भएको
६. सदस्यहरूको शैक्षिक चेतना अभिवृद्धि भएको
७. पारिवारिक निर्णय गर्ने क्षमतामा वृद्धि भएको
८. आयमूलक तथा सीपमूलक तालिम अग्रसर हुने गरेका
९. सदस्यहरू बिच प्रजातान्त्रिक भावनाको विकास भएको ।

४.३.९ अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको समस्या (Problem of Akala Saving and Credit Co-Operative)

कुनै पनि कार्यक्रमका सबल पक्षहरू हुँदा हुँदै पनि कतिपय समस्याहरू भैल्लु पर्ने अवस्था आउने भएकाले यस सहकारी संस्था पनि समस्याबाट अछुतो रहेको पाइँदैन । त्यसैले ती समस्याको पहिचान मूल्याङ्कन तथा समाधानका उपायहरू निराकरण गरी यथार्थ समस्याको निरूपण गर्दै योजनाबद्ध रूपमा सहकारी संस्था अगाडि बढाउने अवसर मिल्छ । यस अध्ययनमा उत्तरदाताबाट प्राप्त उत्तर समेतका आधारमा यस सहकारी संस्थाका समस्याहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ (स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३) ।

१. साना-साना व्यापारीले बढी मात्रामा ऋण माग्नु
२. ऋणी सदस्यहरूले सही समयमा ऋण नतिर्नु
३. एउटा शीर्षक उल्लेख गरेर अर्कै शीर्षकमा खर्च गर्नु
४. सहकारी संस्थाको निरीक्षण र अनुगमन पक्ष कमजोर हुनु

५. सबै सदस्यहरूलाई तालिम उपलब्ध गराउन नसकिएको
६. सहकारी संस्थामा सम्पन्न वर्गको बाहुल्यता रहेको
७. सहकारी संस्थामा पर्याप्त मात्रामा रकम उपलब्ध गराउन नसक्नु

निष्कर्षमा माथिको अध्ययनमा तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरणको आधारमा यस बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले स्थानीय समुदायलाई सहूलियत ब्याजदरमा विभिन्न क्षेत्रमा कृषि, व्यापार, उद्योग, शिक्षा, स्वास्थ्य, वैदेशिक रोजगार, भवन निर्माण र अन्य क्षेत्रका लागि समेत ऋण प्रवाह गरेको पाइयो । जुन ऋणबाट सहकारीमा आबद्ध समुदायले आफ्नो आम्दानीमा वृद्धि गरी जीवन स्तरमा परिवर्तन ल्याएको पाइन्छ । साथै आर्थिक, सामाजिक साथै शैक्षिक रूपले सक्षम तथा उन्नतशील साथै चेतनामा अभिवृद्धि भएको पाइन्छ । विभिन्न जातजाति, धर्म, पेसा, समूह क्षेत्र, व्यवसाय आदि सम्पूर्णलाई समेटि एकीकृत बनाई सामूहिक भावनाको विकास भएको पाइन्छ । त्यसैले बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाले आबद्ध स्थानीय समुदायहरूका लागि प्रभावकारी माध्यम भएको अध्ययनबाट पाइयो । यस अध्ययनबाट सहकारी संस्थाका समस्याहरू पनि रहेको पाइयो । जहाँ ऋणीबाट आशातित रूपमा ऋण असुली गर्न नसक्नु उपलब्ध ऋण उद्देश्य अनुरूप सदुपयोग नगरेको समेत पाइयो । विभिन्न अभिमुखीकरण तालिमहरू सञ्चालन भए तापनि तालिम प्रभावकारी नहुनु जस्ता समस्याहरू रहेको यस अध्ययनबाट पाइयो ।

४.४ प्राप्तिको सरांश (Summary of Findings)

यो अध्ययन बर्दिया जिल्लाको सोरहवा गा.वि.स.मा सञ्चालित अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट ऋणी सदस्यहरूको आर्थिक तथा उनीहरूका बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको शीर्षकमा गरिएको थियो ।

अध्ययन क्षेत्रमा अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा संलग्न भई ऋणी सदस्यहरूको आर्थिक तथा उनीहरूका बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गरी सहकारी संस्थाका उपलब्धी तथा समस्याहरू पत्ता लगाई प्रभावकारी सुझावहरू दिनु यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्यहरू रहेका थिए ।

उपयुक्त उद्देश्यहरू पूरा गर्न व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक पद्धति अपनाइएको छ । जसका लागि तालिकाको प्रयोग गरी प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कद्वारा तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको थियो ।

प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न दुई खाले प्रश्नावलीहरू (सहकारीका अध्यक्ष, सहकारीमा संलग्न व्यवसायी सदस्यहरू) द्वारा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । सहकारीका अध्यक्ष र सहकारी संस्थामा आवद्ध ऋण लिई व्यवसाय गर्ने २६५ व्यवसायी सदस्यहरू सबैलाई छनोट गरिएको थियो । त्यसैले यस अध्ययन नमुनाको आकार १०० प्रतिशत हो । यही ऋणी सदस्यहरूको संस्थालाई प्राथमिक तथ्याङ्कको मुख्य स्रोत बनाइएको थियो भने द्वितीय तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा विभिन्न बाह्य स्रोतहरू गा.वि.स. कार्यालय, अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड बर्दिया, जि.वि.स., केन्द्रीय तथ्याङ्क सहकारी तथा गैरसरकारी संस्थाबाट प्रकाशित तथा अप्रकाशित तथ्याङ्कहरूको सहयोग लिइएको थियो ।

- अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेडको स्थापना २०६४ वैशाख ४ गते भएको हो ।
- यस सहकारीले आफ्नो कार्य क्षेत्र अन्य गा.वि.स.सम्म पनि फैलाएको पाइयो । २६६९ जना शेयर सदस्य रहेको पाइयो ।
- यस सहकारीले शेयर सदस्यहरूलाई शेयर, बचत सामूहिक धितो जमानतका आधारमा ऋण दिने गरेको पाइयो ।
- यस सहकारीमा ऋण लगानी १६ प्रतिशत ब्याज लिने र सदस्यहरूको बचतमा १२ प्रतिशत ब्याज दिने गरेको पाइयो ।
- यस सहकारीमा प्रदान गरिने ऋण कम्तिमा ३ महिना र बढीमा १ वर्ष रहेको पाइयो ।
- आ.व.२०७१/०७२ मा रू.२,८४,७३,९५० ऋण रू.२,१०,१८,४८८ र असुली रू.३८,५५,४६२ बाँकी रहेको प्रतिवेदनमा देखाइएको छ ।

- आ.व.२०७०/०७१ मा जम्मा रू. २,८४,७३,९५० ऋण लगानी गरेकोमा कृषि क्षेत्रमा रू. १,०९,४४,५३८ वा जम्मा लगानीको ४४ प्रतिशत ऋण लगानी गरेको पाइयो । त्यसैगरी व्यापारमा रू.७५,६२,१८५, शिक्षामा रू.२४,८७,३९५, स्वास्थ्यमा रू. ५,४१,४०५, वैदेशिक रोजगारमा रू. ९,९४,९७०, जग्गा खरिदमा रू.११,००,६६५, भवन निर्माणमा रू.१२,४३,७९२ लगानी गरेको पाइयो जसको क्रमशः प्रतिशत ३०.४०, १०.१७, ४, ४.४२, ५ प्रतिशत रहेको छ । सबैभन्दा धेरै लगानी कृषिमा ४४ प्रतिशत र सबैभन्दा कम स्वास्थ्यमा २.१७ प्रतिशत लगानी गरेको पाइन्छ ।
- अध्ययनमा समावेश भएका जम्मा २६५ जना ऋणी सदस्यमध्ये वर्षभन्दा कम उमेर समूहका ३० जना जसमा ११ महिला र १९ पुरुष, २०-३० वर्ष उमेर समूहका ६३ जना जसमा २४ महिला र ३९ जना पुरुष, ३०-४० वर्ष उमेर समूहका ८० जना जसमा ३५ महिला र ४५ जना पुरुष त्यस्तै ४०-५० वर्ष उमेर समूहका ५२ जना जसमा २१ महिला र ३१ जना पुरुष र ५० वर्षभन्दा माथि उमेर समूहका जम्मा ४० जना १७ जना महिला र ३१ जना पुरुष रहेको पाइयो ।
- अध्ययनमा समावेश भएका जम्मा २६५ जना ऋणी व्यवसायी सदस्यहरूमध्ये जनजाति ३७.३५ प्रतिशत, ब्राहमण, क्षेत्री ३०.९४ प्रतिशत, दलित १८.८६ प्रतिशत र अन्यमा १२.८३ प्रतिशत रहेको पाइयो । अध्ययनका समावेश भएका सदस्यहरू ७४.७१ प्रतिशत हिन्दु, ११.६९ प्रतिशत क्रिश्चियन, ७.१६ प्रतिशत बौद्ध र ६.४१ प्रतिशत अन्य धर्म मान्ने पाइयो ।
- सहकारीमा संलग्न सदस्यहरूमध्ये १६.९८ प्रतिशत पशुपालन, ४.९० प्रतिशत उखु खेती, ७.१६ प्रतिशतले केरा खेती, ४.१५ प्रतिशतले मत्स्यपालन, १०.१८ प्रतिशतले कुखुरापालन, १३.२० प्रतिशतले मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेती, २०.३७ प्रतिशतले किराना पसल, ४.९० प्रतिशतले कपडा पसल, ५.६६ प्रतिशतले तरकारी पसल, ४.०१ प्रतिशतले औषधी पसल, ७.९२ प्रतिशतले होटल र २.६४ प्रतिशतले ब्यूटीपार्लर व्यवसाय गरेको पाइयो ।

- अध्ययन समावेश भएका सदस्यहरूले सहकारीमा संलग्न अघि साहु महाजनबाट ४७.९२ प्रतिशतले, बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट ३८.८६ प्रतिशतले र अन्यबाट १३.२० प्रतिशतले ऋण लिएको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात ६३.७७ प्रतिशतले सहकारीबाट ऋण लिएको पाइयो ।
- अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको भूमि सम्बन्धी विवरण हेर्दा सहकारीमा संलग्न अघि भूमिहीन १५ जना र सबैभन्दा धेरै १०-२० कठ्ठासम्म जग्गा हुने ७२ जना रहेका छन् भने सहकारीमा संलग्न पश्चात भूमिहीन ३ जना र सबैभन्दा धेरै २०-३० कठ्ठा हुने ६५ जना रहेको पाइयो ।
- सहकारीमा संलग्न हुनु अघि अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको पेसागत वार्षिक आम्दानी रू.१,६१,८२,८०० र औसत आम्दानी, रू.६१,०६७.१६ रहेको पाइयो । यो आम्दानीलाई पेसागत स्रोतका आधारमा छुट्याउँदा पशुपालनबाट १६.६४ प्रतिशत, उखु खेतीबाट ७.१२ प्रतिशत केरा खेतीबाट ७.१५ प्रतिशत, मत्स्यपालनबाट ४.५६ प्रतिशत, कुखुरापालनबाट ९.६७ प्रतिशत, मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेतीबाट ८.१४ प्रतिशत, किराना पसलबाट १६.७८ प्रतिशत, कपडा तथा फेन्सी पसलबाट ९.३९ प्रतिशत, तरकारी पसलबाट ४.०१ प्रतिशत, औषधी पसलबाट २.६२ प्रतिशत, होटल व्यवसायबाट १०.८१ प्रतिशत र ब्यूटीपार्लरबाट ३.३० प्रतिशत आम्दानी रहेको पाइयो ।
- सहकारीमा संलग्नपछि अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको पेसागत वार्षिक आम्दानी रू.२,८५,१५,५०० र औसत आम्दानी रू.१,०७,६०५.६६ रहेको पाइयो । यो आम्दानीलाई पेसागत आम्दानीमा छुट्याउँदा पशुपालनबाट १७.२३ प्रतिशत उखु खेतीबाट ६.८५ प्रतिशत, केरा खेतीबाट ७.४१ प्रतिशत, मत्स्यपालनबाट ३.९२ प्रतिशत, कुखुरापालनबाट १०.११ प्रतिशत, मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेतीबाट ८.१९ प्रतिशत, किराना पसलबाट १६.१५ प्रतिशत, कपडा पसलबाट ९.१७ प्रतिशत तरकारी पसलबाट ३.९० प्रतिशत, औषधी पसलबाट २.८४ प्रतिशत, होटल व्यवसायबाट १०.९१ प्रतिशत र ब्यूटीपार्लरबाट ३.२७ आम्दानी गरेको पाइयो ।

- अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको सहकारीमा संलग्न हुनु अघि सबैभन्दा बढी ०-५० हजारसम्म आम्दानी हुनेहरू ४५.६६ प्रतिशत र सबैभन्दा कम २ लाख ५० हजारभन्दा माथि हुने २.२६ प्रतिशत रहेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात सबैभन्दा बढी २ लाखदेखि ५० हजारसम्म आम्दानी हुनेहरू ३०.९४ प्रतिशत र सबभन्दा कम २ लाख ५० हजारभन्दा माथि हुनेहरू ८.६७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- सहकारीको ऋण लगानीबाट सदस्यहरूको आम्दानीमा रू.१,६३,००,००० योगदान पुऱ्याएको थियो । यो आम्दानी जम्मा आम्दानीको ५७.१६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- सहकारीमा संलग्न हुनु अघि अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूका जम्मा वार्षिक खर्च रू.८७,७२,६३१ वार्षिक औसत खर्च रू.३३,१०४.२६ रहेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात जम्मा वार्षिक खर्च रू. १,२०,३७,३०० र औसत खर्च रू.४५,४२३.७७ रहेको पाइयो ।
- सहकारीमा संलग्न अघि अध्ययनमा समावेश भएका व्यवसायिक सदस्यहरूको आफ्नो आम्दानीबाट उपभोग, शिक्षा, स्वास्थ्य, चाडपर्व र अन्यमा क्रमशः ३१४१,२६.६१, ११,१७,२०.८०, ९.९७ प्रतिशत रकम खर्च गरेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात क्रमशः ३३.६५, २८.१२, ९.१८, १९.५२, र ९.५१ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको सहकारीमा संलग्न हुनु अघि जम्मा वार्षिक बचत रू. ७४,१०,१७९ र औषत बचत रू. २७,९६२.९० रहेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात जम्मा वार्षिक बचत रू.१,६४,७८,२०० रहेको पाइयो भने औषत वार्षिक बचत रू.६२,१८१.८८ रहेको पाइयो ।
- सहकारीमा संलग्न हुनु अघि अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूमध्ये सबैभन्दा बढी वार्षिक रू. १,००० देखि रू. २०,००० बचत गर्ने सदस्यहरू ३१.६९ प्रतिशत रहेको पाइयो भने सबैभन्दा कम वार्षिक १ लाख २० हजारभन्दा माथि गर्ने सदस्यहरू १.८८ प्रतिशत रहेको पाइयो । सहकारीमा

संलग्न पश्चात सबैभन्दा बढी वार्षिक रू. २०,००० देखि रू. ४०,००० सम्म बचत गर्ने सदस्यहरू २३.०१ प्रतिशत र सबैभन्दा कम १ लाख २० हजारभन्दा माथि बचत गर्ने सदस्यहरू ६.०३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

- अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा निरक्षरमा ११.६९ प्रतिशत र साक्षरमा ८८.३० प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको तहगत शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा साक्षर १७.९४ प्रतिशत, प्रा.वि.उत्तीर्ण १६.२३ प्रतिशत, नि.मा.वि.२१.७९ प्रतिशत, मा.वि. २६.४९ प्रतिशत, उ.मा.वि.१२.८२ प्रतिशत र उच्च शिक्षा गरेका ४.७० प्रतिशत उत्तीर्ण रहेको पाइयो ।
- संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूका ६२.०९ प्रतिशत बालबालिका सरकारी, २८.१५ प्रतिशत निजी विद्यालय र ९.७४ प्रतिशत सरकारी र निजी दुवैमा अध्ययन गरेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात सदस्यहरूका ५९.५६ प्रतिशत बालबालिका निजी विद्यालयमा, ३३.५७ प्रतिशत सरकारीमा र ६.८५ प्रतिशत दुवै सरकारी र निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने गरेको पाइयो ।
- अध्ययनमा समावेश भएका जम्मा २६५ सदस्यहरूका ० देखि १५ वर्ष समूहका ३८३ जना बालबालिका रहेको पाइयो जसमा ०-५ वर्षका २७.६७ प्रतिशत, ५ देखि १० वर्षमा ४०.४६ प्रतिशत र १० देखि १५ वर्षका ३१.८८ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- अध्ययनका समावेश भएका सदस्यहरूको बालबालिकाको तहमा शैक्षिक अवस्था हेर्दा प्रा.वि.मा अध्ययनरत ३८.९८ प्रतिशत, नि.मा.वि.मा ४५.४८ प्रतिशत र मा.वि.मा अध्ययनरत १५.५२ प्रतिशत बालबालिका रहेको पाइयो ।

परिच्छेद : पाँच (CHAPTER-FIVE)

५. निष्कर्ष र सुझावहरू (Conclusion and Recommendation)

यस अध्ययनमा राखिएका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि प्राप्त तथ्याङ्क विश्लेषण गरिसकेपछि, प्राप्त भएका नतिजाहरूलाई क्रमशः सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरूको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष (Conclusion)

बर्दिया जिल्लाअन्तर्गत सोरहवा गा.वि.स.को अवलोकन भ्रमण, उत्तरदाताबाट प्राप्त प्राथमिक सूचना, सहकारी संस्था तथा अन्य स्रोतबाट प्राप्त द्वितीय तथ्याङ्कको अध्ययन विश्लेषणबाट निम्नलिखित निष्कर्षमा पुगिएको थियो ।

१. यस सहकारीले आ.व २०७१/२०७२ मा रू.२,४८,७३,९५० ऋण लगानी गरेको पाइयो ।
२. यस सहकारीले ऋण लगानीमा १६ प्रतिशत ब्याज र बचतमा १२ प्रतिशत ब्याजदर निर्धारण गरेको पाइयो ।
३. यस सहकारीले दिने ऋणको समयावधि कम्तमा ३ महिना र बढीमा १ वर्ष रहेको पाइयो ।
४. यस सहकारीले शेयर सदस्यलाई उनीहरूको शेयर बचत रकममा १०० प्रतिशत थपेर ऋण दिने साथै सामुदायिक धितो जमानतको आधारमा पनि ऋण दिने गरेको पनि पाइयो ।
५. यस सहकारीले कृषि, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, वैदेशिक रोजगार, भवन निर्माण र जग्गा खरिद गर्न ऋण दिने गरेको पाइयो ।
६. अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूले सहकारीमा संलग्न हुनु अघि साहु महाजनबाट ४७.९२ प्रतिशतले, बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट ३८.८६ प्रतिशतले र अन्यबाट १३.२० प्रतिशतले ऋण लिने गरेको पाइयो भने सहकारीमा संलग्न पश्चात ६३.७७ प्रतिशतले सहकारीबाट ऋण लिने गरेको पाइयो ।

७. सहकारीमा संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूको वार्षिक औसत आम्दानी रू.६१,०६७.१६ रहेको पाइयो र सहकारीमा संलग्न पश्चात व्यवसायी सदस्यहरूको वार्षिक औसत आम्दानी रू.१,०७,६०५.६६ रहेको पाइयो ।
८. सहकारीमा संलग्न अघि सदस्यहरूको वार्षिक औषत खर्च रू.३३,१०४.२६ रहेको पाइयो र सहकारीमा संलग्न भए पश्चात व्यवसायी सदस्यहरूको वार्षिक औषत खर्च रू. ४५४,४२३.७७ रहेको पाइयो ।
९. सहकारीमा संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूको औषत वार्षिक बचत रू.२७,९६२.९७ र सहकारीमा संलग्न भए पश्चात व्यवसायी सदस्यहरूको वार्षिक औसत बचत रू.६२,१८१.८८ रहेको पाइयो । संलग्न हुनु अघि भन्दा संलग्न भए पश्चातको औषत वार्षिक आम्दानी बचत दुई गुणाले बढिरहेको पाइयो । सहकारीमा संलग्न भए पश्चात सदस्यहरूले कुल आम्दानीको ५७.७८ प्रतिशत र संलग्न हुनु अघि सदस्यहरूले कुल आम्दानीको ४५.७९ प्रतिशत बचत रहेको पाइयो ।
१०. अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरू निरक्षरमा ११.६९ प्रतिशत र साक्षरमा ८८.३० प्रतिशत रहेको पाइयो ।
११. सहकारीमा संलग्न भए पश्चात सदस्यहरूका ३३.५७ प्रतिशत सरकारीमा ५९.५६ प्रतिशत बालबालिका निजीमा पढाएको पाइयो भने सहकारीका संलग्न हुनु अघि ६२.०९ प्रतिशत सरकारीमा र २८.१५ प्रतिशत निजीमा पढाएको पाइयो ।

५.२ सुझावहरू (Recommendations)

माथि गरिएको अध्ययनले आबद्ध सदस्यहरूलाई आयमूलक सीपमूलक, चेतनामूलक तथा सामूहिक भावनाको विकास गरी सामाजिक क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी गराई ग्रामीण क्षेत्रको विकास तथा गरिबी निवारण गर्ने कार्यमा सहभागी भएका सङ्घ संस्था र निकायहरूलाई यस्ता कार्यक्रमको प्रभावकारिताको लागि सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीति सम्बन्धी सुझावहरू (Policy Related Recommendations)

१. सहकारी संस्थाले स्थानीय समुदायहरूको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक क्षेत्रमा वृद्धि गरेको हुँदा अन्य गा.वि.स.हरूमा पनि लागु गरी व्यक्ति सहभागी हुने वातावरणको विकास सरकारले निर्माण गर्नुपर्दछ ।
२. सामाजिक जागरणले समतामूलक समाजको विकास गर्दछ । त्यस कारण हरेक सहकारी संस्थाले शिक्षा र चेतनामूलक कार्यक्रम गर्नुपर्दछ ।
३. ऋणको आवश्यकतामा पूर्तिको लागि बैकिङ्ग संस्थामा भएको निर्भरतालाई हटाई दिगो रूपमा आफ्नै घर समाजमा स्थानीय संस्थाबाट पूर्ति गर्न बचत कार्यक्रमलाई प्रभावकारी पार्नुपर्दछ ।
४. यस सहकारी संस्थाले दिने ऋणको अवधि कम्तीमा ३ महिना र बढीमा १ वर्ष मात्र भएकाले ऋणको समयावधि कम्तीमा १ वर्षको र बढीमा ३ वर्षसम्मको बनाउनुपर्दछ ।
५. यस सहकारीको ऋण लगानीमा लगाएको ब्याजदरमध्ये शैक्षिक र व्यापारमा लगाएको ब्याजदर घटाउनु पर्दछ किनभने यस क्षेत्रमा ब्याजदर कम भएमा सदस्यहरूले ऋण लिएर शिक्षा र व्यापार व्यवसायमा लगानी गर्न उत्प्रेरित हुन्छन् । यसले उनीहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार आउँछ ।
६. उत्पादनमूलक क्षेत्रमा गरिएको ऋण लगानीहरूलाई आगामी वर्षहरूमा बढाउँदै लैजानुपर्दछ ।
७. सदस्यहरूका अनुभव र व्यवसायिक सीप साटासाट गर्न सदस्यहरू बीच अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सहकारी संस्थाले गर्नुपर्दछ । जसले लगानी वृद्धि गर्न र उत्पादन बढाउन ऊर्जा प्रदान गर्दछ ।
८. सहकारीका सबै कार्यक्रमहरू गरिबी निवारणसाग सम्बन्धित हुने भएकाले यी कार्यक्रमहरू पूर्ण रूपमा भूमिहीन, मुक्त कर्मैया, कृषि मजदुर, कृषक, साना-साना व्यवसाय सञ्चालकहरूसँग सम्बन्धित गरिनुपर्दछ ।

५.२.२ प्रयोगात्मक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सुझावहरू (Practice Related Recommendations)

१. ऋण लिने सदस्यहरूले ऋण लिएको रकम उद्देश्यअनुसार परिचालन गरे वा गरेनन् भनी कम्तीमा वर्षको दुईपटक जति सहकारी संस्थाले निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्दछ ।
२. अध्ययनमा समावेश भएका सदस्यहरूको सहकारी संस्थामा संलग्न भएपछि वार्षिक आम्दानीमा वृद्धि भएकाले अझ बढी वृद्धि गर्न प्रोत्साहित गर्दै जानुपर्दछ ।
३. अध्ययनमा समावेश भएका ११.६९ प्रतिशत निरीक्षर व्यवसायी सदस्य संस्थालाई पनि साक्षर बनाउन प्रौढ शिक्षा सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
४. ऋणको उचित सदुपयोग गरी नियमित रूपमा ब्याज भुक्तान गर्ने ऋणीलाई प्रोत्साहनस्वरूप पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।
५. कम उत्पादकत्व भएका समुदायहरूलाई विशेष प्राथमिकताका साथ सीप तथा आयमूलक तालिम दिने ।
६. बचत तथा ऋण सहकारमा आबद्ध सदस्यहरूको जीवन स्तरमा सुधार ल्याउन कुनै पनि पेसा व्यवसाय सञ्चालन गरी रोजगार र आयमूलक कार्य गर्न चाहनेहरूका लागि शुलभ ब्याजदरमा सहकारी संस्था र अन्य वित्तीय संस्थाहरूबाट विनाधितो ऋण सेवामा विस्तार गरिनु पर्ने साथै ऋण लिने भन्भटिलो प्रक्रियामा सुधार गर्नुपर्ने ।

५.२.३ आगामी अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सुझाव (Further Research Related Recommendations)

सहकारी संस्थामा संलग्न भई ऋणी सदस्यहरूको आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गर्दा आगामी नयाँ अनुसन्धानकर्ताहरूलाई निम्न सहयोग गर्दछ ।

१. सहकारी संस्थाले सदस्यहरूलाई प्रभाव गरेको ऋणको प्रभावकारिताको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

२. सहकारी संस्थाले साना किसान तथा महिलाहरूको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पाएको प्रभावको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।
३. सहकारी सम्बन्धी चासो भएका व्यक्तिहरूलाई सहकारी सम्बन्धी ज्ञान लिन उपयोगी हुने ।
४. सहकारीले गरिबी निवारण र महिला सशक्तीकरणमा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची (References)

- अर्याल, नारायण प्रसाद (२०६२), “साना किसान सहकारी संस्था लि.को स्थानीय कृषकहरूको आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभाव एक अध्ययन”, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि. अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।
- कृषि विकास बैंक (२०५४), *कृषि विकास बैंक कुशल नीति*, काठमाडौं : कृषि विकास बैंक, नेपाल ।
- घिमिरे, श्रीराम (२००६), *नेपालमा कृषि विकास कार्यक्रम र वातावरणीय पक्ष*, काठमाडौं : कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, सिंहदरबार, नेपाल ।
- तिमिल्सिना, अप्सरा (२०६९), “सहकारी संस्थाले महिलाहरूको आर्थिक तथा उनीहरूको बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव : एक अध्ययन” अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०६८), *अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर, काठमाडौं : क्वेष्ट पब्लिकेशन ।
- नेपाल राष्ट्र बैंक (२०६९), *बैंकर्स प्रशिक्षण पुस्तिका*, काठमाडौं : नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल ।
- पौडेल, उमाकान्त (२०६६), “सहकारी संस्थाले कृषि क्षेत्रमा गरेको लगानी एक अध्ययन”, चितवन जिल्ला, अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभाग त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पौडेल, वेनी (२०६९), *अकला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड*, सहकारी एक भ्रलक ।
- बाँस्कोटा, डि (२०५०), *सहकारी आन्दोलन एक अवलोकन*, काठमाडौं : कृषि सञ्चार महाशाखा, कृषि मन्त्रालय नेपाल सरकार ।

मल्ल, रूद्रकुमार (२०६९), “सहकारी संस्थाले स्थानीय उपभोक्तामा आर्थिक एवम् शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव एक अध्ययन”, भ्रपा जिल्ला, अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

राष्ट्रिय सहकारी बोर्ड (२०६७), *सहकारी दिग्दर्शन*, ललितपुर : राष्ट्रिय सहकारी बोर्ड ।

राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ (२०६९), *सहकारी सन्देश*, काठमाडौं : राष्ट्रिय सहकारी सङ्घ लि. नेपाल ।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७०), *त्रिवर्षीय योजनाको आधार पत्र* ।

शर्मा, कमलराज (२०६९), “दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्थाले ग्रामीण किसानहरूको आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव : एक अध्ययन”, अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

शर्मा, श्यामसुन्दर र अधिकारी, शिवहरि (२०६२), *व्यवसायिक सङ्गठन एवं कार्यालय व्यवस्थापन*, काठमाडौं : विकास प्रकाशन तथा वितरक ।

अनसूचीहरू (Appendix)

सहकारी संस्थामा संलग्न सदस्यहरूको लागि तयार पारिएको प्रश्नावलीहरू

१. व्यक्तिगत प्रश्नावली :

(अ) सहकारी सदस्यको नामावली :

(आ) ठेगाना :

(इ) शैक्षिक योग्यता :

(ई) पेसा :

२. पारिवारिक प्रश्नावली :

क्र.सं. परिवारको सङ्ख्या महिला पुरुष

१.

३. पारिवारिक शैक्षिक विवरण

शैक्षिक स्तर महिला पुरुष जम्मा

निरक्षर

साक्षर

प्रा.वि.

नि.मा.वि

मा.वि

उ.मा.वि

उच्च शिक्षा

४. तपाईंको वार्षिक आमदानीका स्रोतहरू के-के हुन् ?

(क) कृषि () (ख) व्यापार ()

(ग) वैदेशिक रोजगार () (घ) नोकरी ()

५. तपाईंको वार्षिक आमदानी कुन-कुन क्षेत्रमा खर्च हुन्छ ?

खर्चका स्रोतहरू खर्च रकम

(क) उपभोग रू.....

(ख) शिक्षा रू.....

- (ग) स्वास्थ्य रु.....
- (घ) लत्ताकपडा रु.....
- (ङ) चाडपर्व रु.....
- (च) अन्य रु.....

६. सहकारी संस्थामा कहिलेदेखि सहभागी हुनुभयो ?

वि.सं.

७. यस सहकारी संस्थामा किन सहभागी हुनुभयो ?

- (क) ऋण प्राप्त गर्न ()
- (ख) उत्पादनमा आत्मनिर्भर हुन ()
- (ग) छिमेकीहरू सदस्य भएकाले ()
- (घ) व्यक्तित्व विकास गर्न ()
- (ङ) अन्य ()

८. सहकारी संस्थामा सहभागी हुनुभन्दा पहिला को सँग ऋण लिनुहुन्थ्यो ?

- (क) साहुमहाजनसँग ()
- (ख) बैंकसँग ()
- (ग) आफन्तसँग ()
- (घ) अन्य सँग ()

९. सहकारी संस्थाबाट ऋण प्राप्त गर्नु भएको छ ?

- (क) छ () (ख) छैन ()

१०. यस संस्थामा सहभागी भएर ऋण लिएर कारोबार गर्नुको कारण के हो ?

- (क) व्यवसाय गर्न () (ख) व्यापार गर्न ()
- (ग) दैनिक व्यवहार चलाउन () (घ) बालबालिकालाई पढाउन ()

१०. संस्थाबाट तपाईंले लिनु भएको ऋणको व्याजदर कस्तो लाग्छ ?

- (क) सस्तो () (ख) महँगो () (ग) सामान्य () (घ) अन्य ()

११. संस्थाबाट ऋण प्रदान गर्ने प्रक्रियामा पक्षपात हुन्छ की हुँदैन ?

- (क) हुन्छ () (ख) हुँदैन ()

१२. संस्थाले ऋण प्रदान गरेपछि वर्षमा कति पटक निरीक्षण हुन्छ ?

(क) १ पटक () (ख) २ पटक () (ग) ३ पटक () (घ) हुँदैन ()

१३. ऋण प्राप्त गर्ने भन्कटिलो हुन्छ की हुँदैन ?

(क) हुन्छ () (ख) हुँदैन ()

१४. संस्थाबाट प्राप्त गरेको ऋण समयमा भुक्तान गर्नु भएको छ ?

(क) गरेको छु () (ख) गरेको छैन ()

१५. भुक्तान गर्नु भएको छैन भने किन नगर्नु भएको ?

(क) लगानी गरेको रकम फसेर () (ख) आम्दानी नभएर ()

(ग) बिर्सिएर () (घ) अन्य ()

१६. सहकारी संस्थाबाट कस्तो-कस्तो तालिम लिनु भएको छ ?

(क) (ख)

(ग) (घ)

१७. लिनु भएको छैन भने किन लिनु नभएको ?

(क) (ख)

(ग) (घ)

१८. संस्थाका समस्याहरू के के छन् ?

(क) (ख)

(ग) (घ)

१९. संस्थाको कार्यक्रमप्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

(क) छु () (ख) छैन ()

शैक्षिक विवरणात्मक प्रश्नहरू

१. तपाईंका बालबालिकाहरू कति जना छन् ?

.....

२. आफ्ना बालबालिकाहरूलाई कति वर्षको उमेरदेखि विद्यालय पठाउनु हुन्छ ?

(क) ३ वर्ष () (ख) ४ वर्ष () (ग) ५ वर्ष ()

(घ) ६ वर्ष ()

३. तपाईंका बालबालिकाहरू कुन-कुन तहमा कतिजना अध्ययनरत छन् ?

तह बालबालिका सङ्ख्या

प्रा.वि.

नि.मा.वि.

मा.वि.

उ.मा.वि.

उच्च शिक्षा

४. तपाईंका बालबालिकाहरू कुन शिक्षण संस्थामा अध्ययनरत छन् ?

(क) निजी () (ख) सरकारी ()

५. सरकारी संस्थामा संलग्न भएपछि तपाईंको परिवारको शैक्षिक स्थितिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

(क) राम्रो () (ख) नराम्रो ()

६. बालबालिकाको पढाईप्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

(क) सन्तुष्ट छु () (ख) सन्तुष्ट छैन ()

